

**Universita Pardubice
Fakulta filosofická
Katedra religionistiky**

**Římské Capitolium
a jeho obdoby v Itálii a římských provinciích**

Lucie Matějusová

Diplomová práce

2012

Prohlašuji:

Tuto práci jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v bibliografii.

Byla jsem seznámena s tím, že na moji práci se vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Universita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Universita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Universitní knihovně.

V Hradci Králové 12. 11. 2012

Lucie Matějusková

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala všem svým učitelům a profesorům, kteří mě vedli a snad mě i něco naučili, když mě provedli celým mým studiem. Zejména bych ráda poděkovala svému vedoucímu práce, Mgr. Pavlu Titzovi, PhD., že mi vždy dovedl poradit a posunul mě tím správným směrem.

Zároveň bych ráda poděkovala i své rodině a svým přátelům, bez jejichž pomoci bych nezvládla studovat vysokou školu, zejména za jejich morální podporu. Ráda bych poděkovala i svým spolužákům, bez jejichž četných připomínek a podnětů by mé myšlenkové pochody nikdy nedošly tak daleko.

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2011/2012

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Bc. Lucie Matějusková**
Osobní číslo: **H10650**
Studijní program: **N6101 Filozofie**
Studijní obor: **Religionistika**
Název tématu: **Římské Capitolum a jeho obdoby v Itálii a římských provinciích**
Zadávající katedra: **Katedra religionistiky**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Cílem práce je analyzovat pozici římského Capitolia v rámci římského náboženství s ohledem na jeho vývoj v rámci tisíciletého období římských dějin. Proto se autorka zaměří nejen na templum a adres na Kapitolu a jeho dějiny, ale také na kult zde provozovaný, ale i jeho proměny. Shromáždí informace o rituálech a slavnostech zde konaných, dokumentech a monumentech zde přechovávaných a dalších aktech zde probíhajících. Vedle římského Capitolia pojedná autorka práce o dalších nám známých Capitolích vybudovaných v římských koloniích, nejprve na území římské Itálie, posléze v římských provinciích. Bude usilovat o co neúplnější výčet těchto chrámů a o shromáždění příslušných informací k nim (poloha, rozloha, architektura, kult apod.). Z hlediska pramenů autorka zohlední veškeré relevantní antické prameny písemné povahy a pochopitelně zapracuje do práce i veškeré dostupné údaje povahy archeologické a historiografické. Práci doplní odpovídajícím množstvím obrazové přílohy a mapou s vyznačenými v textu zmíněnými Capitolii (jedna mapa pro Itálii a druhá pro provincie).

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování diplomové práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

BEARD, Mary, NORTH, John, PRICE, Simon. Religions of Rome: Volume 1, A history. 1. vyd. Cambridge: Cambridge University Press, 1998. 454 s. ISBN 0-521-31682-0. DUMÉZIL, Georges. Archaic Roman Religion with an appendix on the Religion of the Etruscans. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1970. ISBN 0-8018-5481-4. RICHARDSON, L. A New Topographical Dictionary of Ancient Rome. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1992. ISBN 0-8018-4300-6. De COULANGES, Fustel. Antická obec: studie o kultu, právu a institucích starého Řecka a Říma. 1. Vyd. Praha: Sofis: Pastelka, 1998. ISBN 80-902439-7-5. CLARIDGE, Amanda. Rome: Oxford Archaeological Guides. Oxford Oxfordshire: Oxford University Press, 1998. ISBN 0192880039. TACITUS, Publius Cornelius. Letopisy. Přel. Antonín Minařík. 3. přep. vyd. Praha: Svoboda, 1975. 554 s. Thesaurus cultus et rituum antiquorum. Vol. 1-5. Ed. Vassilis Lambrinoudakis and Jean Ch. Balty. Los Angeles : Getty publications, 2004-2005. ISBN 0-89236-787-3. ADAMO MUSCETTOLA, Stefania. La triade del Capitolium di Cuma. In I culti della Campania antica : atti del convegno internazionale di studi in ricordo di Nazarena Valenza Mele, Napoli, 15-17 maggio 1995. Roma : G. Bretschneider, 1998. ISBN 8876891331. 219-230 s. FROTHINGHAM, A. L. Discovery of the Capitolium and Forum of Verona. In American Journal of Archaeology, Vol. 18, No. 2 (Apr. - Jun., 1914), pp. 129-145. Archaeological Institute of America: 1914.

Vedoucí diplomové práce:

PhDr. Pavel Titz, Ph.D.

Katedra religionistiky

Datum zadání diplomové práce: **30. dubna 2011**

Termín odevzdání diplomové práce: **31. března 2012**

prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.

děkan

L.S.
Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
532 10 Pardubice, Studentská 24

Mgr. Martin Fárek, Ph.D.

vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2011

Souhrn a klíčová slova

Práce se zabývá kapitolskými chrámy v Itálii a římských provinciích. Popisuje principy římského náboženství, a vztah náboženství k politice státu. Podrobněji se zabývá kultem kapitolské trojice v rámci římského náboženství a jeho postavením v rámci celé Římské říše. Zkoumá historii a okolnosti vzniku prvního Capitolia na pahorku v Římě a dále ho podrobněji popisuje. Jedna kapitola je věnovaná capitoliím v Itálii a římských provinciích. Dále se práce snaží objasnit význam capitolií pro Římskou říši a pro její obyvatele. Na základě historické analýzy významu kapitolského chrámu zkoumá proces přenosu tohoto typu chrámu v rámci říše jako romanizačního principu. V neposlední řadě se zabývá i úlohou náboženství v tomto procesu.

Cílem práce je shromáždit informace o kapitolských chrámech a vysvětlit jejich význam pro Římskou říši.

náboženství Římanů; Jupiter; Juno; Minerva; chrám Jupitera Optima Maxima; Capitolinum; Capitolium; římské provincie; antika; náboženství a politika; Capitol; romanizace

Resumé and keywords

This thesis deals with the capitoline temples in Italy and Roman provinces. It describes the principles of the Roman religion, and the relationship of religion and politics of the state. In more details it deals with the Cult of Capitoline Triad in Roman religion and its position within the Roman Empire. It explores the history and circumstances of the first Capitolium on Capitoline Hill in Rome, and this temple describes in detail. One chapter is devoted to Capitols in Italy and in the Roman provinces. Furthermore, the thesis tries clarify the meaning of the Capitolium for Roman Empire and for its inhabitants. Based on historical analysis of the significance of the Capitoline temple, examines the process of transmission of this type of temple in the Empire as principle of romanisation. Finally, it also deals with the role of religion in this process.

The aim of the thesis is to collect information on Capitoline Temples and explain their importance for the Roman Empire.

Roman religion; Jupiter; Juno; Minerva; Temple of Jupiter Optimus Maximus; Capitolinum; Capitolium, Roman provinces; Ancient Rome, religion and politics; Capitoline Hill; romanisation

Obsah

Úvod.....	- 9 -
1. Antický Řím a jeho náboženství	- 12 -
1.2 Kapitolská trojice	- 22 -
2. Původ chrámu na Capitolském pahorku	- 24 -
3. Capitolia na území Itálie a v dalších provinciích	- 28 -
Capitolium v Římě	- 31 -
Capitolium v Ostii	- 35 -
Capitolium v Brixii	- 36 -
Capitolium v Terracině	- 37 -
Capitolium ve Veroně	- 38 -
Capitolium v Cumae	- 39 -
Capitolium v Pompejích.....	- 41 -
Capitolium v Aquinu.....	- 42 -
Capitolium v Thamugadi.....	- 42 -
Capitolium v Asturice Augustě.....	- 44 -
Capitolium v Hispalis.....	- 44 -
Capitolium v Tarraco	- 44 -
Capitolium v Clunii.....	- 45 -
Capitolium v Urso	- 45 -
Capitolium v Baelo	- 46 -
Capitolium v Italice.....	- 47 -
Capitolium v Emeritě Augustě.....	- 48 -
Capitolium v Thugze.....	- 49 -
Capitolium v Illiberii.....	- 50 -
Capitolium v Cose.....	- 50 -
4. Význam Capitolia.....	- 52 -
4.1 Romanizace a postavení kapitolského chrámu v rámci Římské říše	- 56 -
4.2 Capitoly v USA	- 63 -
Závěr	- 66 -
BIBLIOGRAFIE	- 68 -
Příloha č. 1.....	- 73-
Příloha č. 2.....	- 74-

Úvod

Ve své bakalářské práci jsem se zabývala kořeny kultu římských císařů. Kult císařů byl státním kultem. Stejně tak i kult kapitolské trojice je státním kultem a jejich udržování bylo nezbytné pro fungování celé říše. Obě tato témata se zabývají snad stejnou měrou náboženstvím jako politikou antického Říma.

Myšlení lidí v antice nebylo dualistické, jako je naše západní přemýšlení. Bylo více komplexní a celistvé. Mezi náboženstvím a politikou nebyl rozdíl. Tyto dvě sféry byly neoddělitelně spojeny, občané často zastávali jak funkce politické, tak i náboženské. Říše nemohla fungovat bez podpory kultů a kulty bez říše by neměly smysl.

Římské *capitolium* bylo antickou stavbou, která se nedochovala do dnešních dnů. Na jeho původní podobu lze usuzovat z archeologických nálezů a z chrámů, které se dochovaly v jiných římských městech. I z tohoto důvodu je podle mého názoru *capitolium* značně nedoceňovanou stavbou, a nepodařilo se mi najít monografii, která by se věnovala nejdůležitějšímu z chrámů jedné z největších říší světa.

Z tohoto důvodu jsem se snažila o jakousi sumarizaci poznatků o kapitolském chrámu a jeho legendárním významu pro antický Řím. Tento chrám hrál velice důležitou roli v nejstarších dějinách Říma, jelikož zde byl uctíván především Jupiter Optimus Maximus, nejvyšší římský bůh. *Capitolium* bylo zároveň jakýmsi symbolem dobytého území, ukazatelem, že toto území náleží k Římu. Z těchto důvodů pokládám za nedílnou součást mé práce i fungování římské říše a proces romanizace, stejně jako reflexi kultů Jupitera, Juno a Minervy. Pro pochopení významu *Capitolia* je důležitá i samotná historie města.

Mojí pracovní hypotézou je, že *Capitolium* byl římský chrám, který byl důležitý pro náboženství a kult Římské říše, ale i pro politiku a reprezentaci Říma samotného. Důsledkem toho byl důležitý i pro jednotlivé obyvatele říše.

Opět zdůrazňuji, že v antice jsou tyto stránky neoddělitelné a provázané. Nicméně se pokusím na několika příkladech dobových autorů ukázat, co všechno se na Capitoliu dělo.

Další mojí pracovní hypotézou je symbol *Capitolia* jako centra Římské říše, z něhož pochází mechanismus přenosu tohoto chrámu do dalších provincií. Při imperiální expanzi Římanů dobyvatelé stavěli státní chrám na nově získaných územích. Proto M. Bendala Galán píše, že studium *capitolií* je jedním z mnoha přístupů, jak zkoumat historii Římské říše.¹

Metoda mé práce je především historická a komparativní. Pokouším se o historickou sondu do antického Říma, jeho náboženství, politiky a částečně i architektury. Vyčtem jednotlivých příkladů a jejich komparace hledám jednotící princip přenosu chrámů. Kladu si několik otázek: byl tento přenos důležitý pro Římany, nebo obyvatele provincií? Jakou roli hrál v procesu romanizace? Jakým způsobem chrám představoval římské náboženství a římský stát mimo území hlavního města?

Syntézou jednotlivých poznatků pak dospěji k závěru a odpovědi na své otázky.

Jelikož pozadí mé bakalářské práce je velice podobné této práci, použila jsem její první kapitolu i zde a upravila jsem ji pro potřeby studia *Capitolia*.

Pro větší přehlednost práce a lepší orientaci v ní umisťuji obrázky v textu, aby čtenář hned jasně viděl popisované skutečnosti a rozdílly chrámů a nemusel složitě listovat prací. Pro větší zajímavost práce a lepší stravitelnost pro čtenáře umisťuji i několik fotografií méně důležitých, aby byla práce, co se týče obrázkových příloh vyrovnaná.

Všechna jména a názvy jsou v souladu s *Encyklopedií antiky*, ed. Ludvík Svoboda, 2. vyd., Praha: Academia, 1974.

Na tomto místě bych ráda zmínila i několik věcí, které s *Capitoliem* souvisí, ale nevejdou se přímo do tématu této práce. Přesto myslím, že by tu měly být alespoň okrajově zmíněny. Jednou z nich je všeobecný pohled na *Capitolium* a jeho známost,

¹ Galán, M. Bendala. „*Capitolia Hispaniarum, 1990*. [online]

další je potom kapitola 4.2 o Capitolech v Americe. Ty byly nepochybně inspirovány římským chrámem.

Myslím si, že zmínky o Capitoliu v literatuře podtrhují jeho význam pro antickou a přeneseně i současnou společnost, nehledě na to, že mi tyto zmínky byly často podnětným vodítkem k mému podrobnějšímu hledání.

K mému překvapení se mi podařilo najít celkem rozsáhlou zmínku o kapitolském chrámu v beletristickém cestopise Josefa Svatopluka Machara, který se jmenuje Řím. Byl sepsán počátkem 20. století. Machar, podle svých slov, se pokusil najít knihu, která by mu řekla, co je to „Řím“. Jelikož žádnou nenašel, vydal se do Říma a našel „nádherné bílé kosti její a viděl velkolepý hrob její“² (míněno Antiky).

Machar satiricky poukazuje na devastující průběh historie. Kapitolskému chrámu nejvíce ublížila zemětřesení a později přirozeně i příchod křesťanství. V dobách výkvětu římského náboženství byly chrámy po zemětřeseních opravovány, jak o tom svědčí například chrám v Pompejích, kdežto za dob křesťanství byly přestavovány na baziliky a kostely zasvěcené katolickým svatým. Za dob Macharových bylo v budově postavené na místě Kapitolia německé velvyslanectví.

„Zde stál slavný chrám Jova kapitolinského. "Největšího a Nejlepšího", svatyně Říma, jejíž střecha byla kryta pozlacenými cihlami, jejíž sloupy byly taktéž pozlaceny a pozlaceny byly i sochy její. Aurea urbs nazývalo se město, nad nímž ona trůnila. A pozlacena byla i obrovská socha Jovova, kterou konsul Spurius Carvilius dal ulít z brnění zabitých Samnitů a kterou bylo možno spatřit až s Albanských hor. A k této svatyni vedla od Fora Via triumphalis, kudy jezdili konsulové, diktatoři a imperátorové ve vítězných průvodech, s vavřínovými věnci ve vlasech, Flamininus, Aemilius Paulus, Scipio, Lucullus, Metellus, Marius, Sulla, Pompejus, Caesar, Caligula, Claudius, Nero, Vespasian, Domitian, Aurelian a Diocletian, třístapadesát takových triumfů viděl Řím od založení města až k Diocletianovi, jehož triumf byl posledním. Zde kráčeli před jejich vozy Perseus, Jugurtha, Vercingetorix, Arsinoë, Zenobia, zde bylo nejsvětější místo antického Říma.“³

² Machar, Jan Svatopluk. „Řím“. *Česká čítanka*. [online]

³ J.S.Machar, <http://texty.citanka.cz/machar/rim1-9.html>, [online].

1. Antický Řím a jeho náboženství

Pro lepší orientaci v dějinách a náboženství Říma, která je nezbytná pro plné pochopení mého tématu, uvádím v této kapitole některé nezbytné informace, které se Římského *Capitolia* týkají jen okrajově.

Město Řím se rozkládá na sedmi pahorcích. Jmenují se Aventinus, Palatinus, Capitolinus, Quirinalis, Viminalis, Esquilinus a Caelius. Na protějším břehu řeky Tiberu je ještě pahorek Ianiculus. Pro mou práci jsou nejdůležitější pahorky Quirinalis, kde snad stávalo *Capitolium Vetus* (viz níže), a potom samozřejmě pahorek Capitolinus, kde stál hlavní římský chrám, chrám kapitolské trojice.

Na počátku své existence⁴ Řím nijak nevynikal nad ostatní z asi třiceti měst *Latia*⁵. Snad jen tím, že ležel na dolním toku největší řeky střední Itálie, Tiberu. Právě tímto směrem mířily obchodní stezky. Ze severu etruské a z jihu řecké. Díky tomu se Řím stal obchodním střediskem, začal růst jeho význam a město se začalo rozrůstat.

Na počátku 1. století př. n. l. se stal velkoměstem. Bohatí občané, kteří zastávali nějaké *magisterium*⁶, stavěli okázalé veřejné budovy, aby vzrostla jejich prestiž i pohodlí. Byly stavěny chrámy, amfiteátry, divadla, lázně i honosná sídla. Podle prvního Augustova sčítání lidu v roce 28 př. n. l. bylo všech římských občanů 4 063 000 (*Res Gestae Divi Augusti*, VIII. 35). Ovšem římskými občany se mohli stát jen svobodní obyvatelé věčného města a lidé z území náležícího k Římu. Podle odhadů mohlo v Římě samotném na přelomu letopočtu žít kolem milionu lidí – patricijů⁷, plebejů⁸ i otroků. Rozloha města však nebyla větší než 15 km².

K městu Římu patřilo rozsáhlé Římské impérium, které se skládalo z měst a provincií, které byly rozesety po středomoří a Malé Asii. Správa Římského impéria byla centralizovaná. Provinciím bývalo dovoleno ponechat si své vůdce, pokud se podrobili a přizpůsobili Římu. Z toho vyplývá, že kultura ani náboženství říše nebyly

⁴ podle archeologických nálezů asi 8. století př. n. l.

⁵ *nomen Latium* – Latinský spolek

⁶ *magisterium* – vojenské, kněžské a politicko-správní úřady

⁷ patricijové – ti, kdo mají urozené otce, potomci nejstaršího římského obyvatelstva

⁸ plebejové – potomci přistěhovalců do Říma v jeho rané fázi, měli omezená práva a prostředky

jednotné. Některé kultury byly rozšířeny po celém území, některé byly situované pouze v jedné oblasti (viz kapitolu 4).

Kultura a smýšlení obyvatel města se odvíjí od jeho mytické, ale i historické minulosti. Tradiční založení Říma je kladeno do roku 753 př. n. l. Podle mýtů bylo založeno potomky Aenea, který na Apeninský poloostrov připlul po zkáze Tróje.⁹

Aeneas byl bájný hrdina, jehož matkou byla bohyně Venus a otcem dardanský král Anchísés. Po otci byl spřízněn s Priamem trojským, kterému hrdinně pomáhal obléhané město bránit. Po pádu Tróje mu Jupiter přikázal, aby založil nové město za mořem. Sedm let se Aeneas plavil s několika trojskými druhy Egejským, Iónským a Tyrhénským mořem, až se konečně dostal do Itálie. Aby zjistil vůli bohů, odebral se pro radu ke kýmské věštce Sibylle. Ta ho však odvedla do podsvětí, kde mu jeho otec poradil, aby svůj nový domov hledal na řece Tiberu. Aeneas se zbytkem trojského národa vplul do ústí řeky a chtěl se tam usadit. Našel ale národ Latinů. Rozmarná bohyně Juno vyprovokovala válku mezi národy, kterou Trójané vyhráli. Aeneas spojil Trójanany a Latiny, a z těchto národů se později stali Římané. (Vergilius, Aeneas)

Aeneasův syn Julus založil město Albu Longu a stal se jejím prvním králem. Třináctým králem byl Julův potomek Procas, který měl dva syny – staršího Numitora a mladšího Amulia. Po otcově smrti však Amulius svého staršího bratra vyhnal a chopil se vlády. Jeho syny popravil a dceru Rheu Silvii přinutil stát se Vestálkou, panenskou kněžkou bohyně domácího krbu Vesty. Této překážky však nedbal bůh války Mars, a s Rheou Silvií zplodil dva syny – Romula a Rema. Amulius se bál o trůn a tak jí oba chlapce vzal a nechal je v košíku odplout po rozvodněném Tiberu. Neutopili se, jak doufal, protože chlapce zachránil říční bůh a vyplavil je na břeh. Aby nezemřeli hladem, starala se o ně vlčice, která je dnes symbolem města Říma. Pastýř Faustulus s manželkou je vychovali v dospělé muže. Jednoho dne se královští potomci setkali se svým dědem Numitorem, který je jako zázrakem okamžitě poznal. Přemluvil je, aby se pomstili zrádnému Amuliovi a sesadili ho z trůnu. Králem Alby Longy se stal Numitor.

⁹ Aeneovy osudy líčí Vergiliova Aeneida.

Kapitolská vlčice kojící bájně bratry Romula a Rema¹⁰

Ale Romulus a Remus vědomi si svého původu, nechtěli čekat, až děd zemře, a na pahorku Palatinu založili své vlastní město.¹¹ Bylo nazváno Řím, latinsky *Roma*, podle Romula. Když se Remus vysmíval nízkým hradbám, které tvořily posvátný kruh kolem města, tzv. *pomerium*, byl zabit Romulových přítelem Celerem (Ovidius, *Fasti*, IV. 806-886).

Romulus byl prvním králem Říma. Jeho nástupci se vesměs starali o blaho města a jeho obyvatel. Až na posledního krále, jímž se stal Lucius Tarquinius Superbus¹², který vládl v letech 534-510 př. n. l. Předchozího krále, svého tchána, zavraždil a jeho mrtvolu přejel vozem. Tarquinius usedl na trůn o své vůli, nezvolen národem a nepotvrzen staršími. (Ovidius, *Fasti*, VI. 587-624) Uchýlil se k hrůzovládě, své odpůrce popravoval nebo posílal do vyhnanství. Odmítal se radit se senátem, začínal války a sjednával spojenečství či smlouvy jak chtěl. Nikdo před ním si nedovolil zacházet se svobodnými občany jako s otroky. Dokonce donutil svobodné občany postavit stoku, *cloacu maximu*. Podle tradice je právě on stavitelem kapitolského chrámu (viz níže).

Tarquinius byl vyhnán z Říma a na obecním sněmu byli Lucius Iunius Brutus a Lucius Tarquinius Collatinus zvoleni konsuly.¹³ Tím byly položeny základy republiky. (Livius, *Dějiny*, I. 49-60)

¹⁰http://en.museicapitolini.org/percorsi/percorsi_per_sale/appartamento_dei_conservatori/sala_della_lupa/lupa_capitolina, [online].

¹¹ V. Zamarovský, *Dějiny psané Římem*, s. 18-19.

¹² *tarquinius* = lat. zpupný

¹³ konsul – nejvyšší římský úředník, bývali zpravidla dva

Římské náboženství patří mezi archaická náboženství. Jeho podstata je nedoktrinální a jeho religiozita tradiční. Archaická náboženství se zpravidla vymykají dnešnímu pojetí a chápání náboženství. Archaická náboženství byla mnohem komplexnější a přímo zasahovala do všech sfér lidského života. Trefnou definicí, použitelnou pro římské náboženství je ta Atrantova: „náboženství je nákladný a těžko předstíratelný závazek komunity.“¹⁴ Římské rituály byly totiž finančně i časově náročné a velmi precizně vykonávané. Nebyly příliš emotivní, důležitá byla jejich dokonalost. Došlo-li k sebemenší nepřesnosti nebo nebylo-li obětované zvíře bezvadné, bylo nutné celý rituál opakovat.

Náboženství bylo pluralitní a necentralizované, jen kulty byly výjimkou (viz níže). Ustálená doktrína v podstatě neexistovala. Náboženské texty nebyly dogmatické, sloužily pouze pro zaznamenání obřadů a pro vnitřní potřeby kněžských kolegií. Důraz byl kladem spíše na zvyk, než na to, co bylo psáno - některé zápisy vznikaly až zpětně. Protože se náboženství nevyučovalo, autorita textů byla minimální. Znat rituál znamenalo dobře ho provést, nikoliv ho pochopit.¹⁵

Římané věřili v existenci množství božstev a nadpřirozených bytostí. Římané k nim přistupovali s úctou, nikoli se strachem či servilitou.¹⁶ Hlavním úkolem náboženství bylo prostřednictvím uctívání udržovat prosperitu a bezpečí, jež byly zajišťovány božstvy. Výraz *religio*, kterým dnes označujeme náboženství, v antice vyjadřoval vztah mezi člověkem a božstvem. Povinnosti z tohoto vztahu vyplývající se pak označovaly pojmem *pietas*¹⁷. Byly to nejen povinnosti člověka k božstvům, ale i povinnosti božstev k člověku. Vztah byl vyjádřen zásadou *do, ut des*¹⁸. Cílem náboženských úkonů bylo vytvořit harmonický vztah, *pax deorum*¹⁹. Byla to síť náležitých a neporušených vztahů mezi lidmi a božstvy. *Pax deorum* se projevoval na všech úrovních společnosti, v *res publica*²⁰ i u jednotlivců. Lidé vytvářeli kult, božstva poskytovala ochranu. Vztah se upevňoval pomocí *pietas*²¹, *rite facere*²² a *fas*²³.

¹⁴ A. Chalupa, Římské náboženství a příchod principátu, s. 4.

¹⁵ A. Chalupa, cit. dílo, s. 14-18.

¹⁶ A. Chalupa, cit. dílo, s. 4.

¹⁷ *pius* = lat. zbožný

¹⁸ *do, ut des* = lat. dávám, abys dal

¹⁹ *pax deorum* – mír bohů

²⁰ *res publica* – věc veřejná; městský stát, obec svobodných občanů

²¹ *pietas* – zbožnost, svědomité plnění mravních povinností

²² *rite facere* – správné konání

²³ *fas* – božské právo; to, co je dovoleno

Jejich opozity se naopak narušoval. Ve společensko-náboženské síti existovaly čtyři domény římského náboženství – *sacra publica* zahrnovala všechny římské občany, *sacra topographica* občany oblastí či správních celků, *sacra domestica* byla pod dohledem hlavy rodiny – *pater familias* a *sacra privata* se týkala jednotlivců nebo i malých skupin. Vzájemný vztah těchto čtyř domén se označoval *religio Romana*²⁴. Narušení některé z úrovní vztahů ovlivňovalo jen jednotlivce pod ní spadající. Mezi náboženské aktivity provozované těmito skupinami patřily rituály, *omina*²⁵, *prodigia*²⁶, provozování kněžských kolegií a jiných komunit, péče o konsekrovaná místa a pořádání náboženských svátků a slavností. Za respektování náboženských aktivit se považovalo dodržování rituálů, *divinace*²⁷, následování dějinných a mytických příkladů, a také filosofická reflexe.²⁸

Důležitá byla vůle bohů zjišťovaná pomocí věštek. Všechny politické akty v Římě vyžadovaly náboženské ospravedlnění a doprovodné rituály. V případě neštěstí a nepřízní osudu se pokoušeli Římané vše napravit usmířením bohů. Za pomoc byly slibovány oběti a čekala se pomoc v životě i ve smrti.

Řekové a Římané uctívali velké množství bohů, jejich počet se místně lišil. Avšak počet skutečně mocných bohů zůstával vždy přehledný, třebaže byl proměnný. Už od dob helenismu se ustálilo dvanáctero olympských bohů. Bohové měli jasně danou hierarchii, pravidly se řídil i jejich vztah k bohům nižším, kteří byli často jen lokální. Pantheon byl tedy jasně strukturovaný. Přesto vnitřní struktura římského pantheonu nebyla tak vyhraněná a počet římských bohů byl vyšší, než u Řeků. Staří a původní bozi se stále obměňovali. Dávala se jim nová přívlastka (Jupiter Optimus Maximus, Jupiner Stator, Jupiter Feretrius apod.), a také se značné množství bohů přejímalo z provincií (viz kapitolu 4). Způsobem, jakým se o těchto vztazích dozvídali obyčejní lidé a lidé v provinciích, bylo především archaické básnictví a eposy.²⁹

Římské náboženství bylo komunitního typu. Příslušnost k němu nebyla dána osobní volbou, ale římským občanstvím, přičemž neomezovala ostatní náboženské

²⁴ *religio Romana* – náboženství Říma

²⁵ *omen* = lat. znamení; zjišťování vůle bohů ze znamení

²⁶ *prodigium* – nadpřirozený úkaz věštící zpravidla zlou událost

²⁷ *divinace* - sledování a vykládání věštek

²⁸ A. Chalupa, cit. dílo, s. 28-32.

²⁹ J. Rüpke, *Náboženství Římanů*, 2007. s. 24.

projevy. Neexistovaly proto iniciační obřady, snad kromě zasvěcování do mystických kultů.

Římské náboženství bylo do značné míry politické a politika byla jeho součástí. Západní společnost je zvyklá striktně oddělovat sféry společnosti a třídit je do kategorií. Buď může být akt politický, nebo náboženský. V případě římského náboženství nám vyvstává v tomto směru problém. Náboženství bylo spojeno s politikou tak úzce, že se jejich hranice mnohdy stíraly. Je to důsledkem skutečnosti, že obě sféry hluboce ovlivňovaly životy obyvatel a vytvářely sociální hierarchii (viz níže).³⁰

Sacra publica, tedy veřejné kultury, jsou více méně synonymem k náboženství *polis*. *Sacra* jsou rituály, jimiž jsou lidé povinováni bohům. Tato povinnost je tak svrchovaná, že tyto kultury jsou financovány politickým společenstvím. Jejich rozhodujícími příjmy jsou zisky z daní, poplatků, soukromých darů a z válečné kořisti. Svatyně a chrámy jsou zřizovány na veřejné půdě a po dokončení stavby je pozemek konsekrován jako *locus sacer*, místo náležející božstvu. *Sacra publica* jsou vlastně povinnosti politického společenství vůči bohům. Uctívání je zajišťováno pravidelnými rituály, ze kterých není možné slevit.³¹

Důležitým faktorem ve vztahu politiky a náboženství byla skutečnost, že náboženské funkce byly slučitelné s politickými. Vstup do kněžského kolegia byl zviditelněním vlastní osoby a prvním krokem na cestě vedoucí k získání politické funkce. (Personální propojení politických a náboženských funkcí se nazývá občanský kompromis.) Zároveň bylo náboženství součástí politického boje.³² Politické funkce bývaly časově omezeny, zato kněžské bývaly doživotní. Navíc mělo každé kněžské uskupení svou oblast zájmů a jejich kompetence se jen málokdy překrývaly.³³

Náboženství hrálo důležitou roli i v sociální hierarchii. Utvářelo ji a tím i legitimizovalo.³⁴ Na veškerou komunikaci s bohy dohlíželi volení úředníci - kněží. Římským státním knězem se mohl stát pouze římský občan. Původně byly kněžské funkce jen v rukou patricijů, příslušníků elity. Tyto funkce byly velice prestižní, především proto, že nebyly placené, naopak se očekávalo, že zvolená osoba vynaloží

³⁰ A. Chalupa, cit. dílo, s. 21.

³¹ J. Rüpke, cit. dílo, s. 29 – 30.

³² M. Beard, *Religions of Rome*, sv. 1, s. 134.

³³ A. Chalupa, cit. dílo, s. 133-135.

³⁴ A. Chalupa, cit. dílo, s. 6.

vlastní majetek při vykonávání svěřené funkce ve prospěch občanů.³⁵ Až později, v době punských válek došlo k ustálení náboženských svátků a tím k pevné organizaci náboženského života. Došlo i k plebejsko-patricijskému vyrovnání, v jehož důsledku byli do úřadů připuštěni plebejové. Přesto patricijové stále převažovali.

Mezi čtyři nejvznešenější kněžská kolegia patřili *augurové*³⁶, *pontifikové*³⁷, *quindecimvirové*³⁸ a *septemvirové epulones*³⁹. Počet jejich zástupců se v průběhu let měnil, až byl ustaven Domitiánovým zákonem - *lex Domitia*. Pozic bylo málo a zájemců mnoho a pravidlem se stalo, že každá osoba zastávala pouze jeden úřad, náboženský nebo politický. Přesto existovaly výjimky, především v osobě císaře.⁴⁰

Nejstarší podobou římského náboženství byla víra v nadpřirozenou sílu, která prostupuje všechny předměty a události. Tato síla existuje jen dočasně a nemá konkrétní podobu. Nazývá se *numen*⁴¹ a jeho projevem je *prodigium*⁴². *Pontifikové* měli na starost zjišťovat potřeby *numin*, aby mohli lidem sdělovat náležitý způsob jejich uctívání.

Přímo v lidech byly posvátné síly *Genius* a *Juno*. *Genius* je mužská síla, která má na starosti plození potomstva a určuje povahu člověka. Se smrtí zaniká, neboť ztrácí svůj projev – tělo, ve kterém by mohla síla působit. *Juno* je *Geniova* ženská obdoba.

Abyste mohla síla do člověka vstoupit, je prve třeba se očistit. Pokud člověk porušil nařízení bohů, například se dotkl rodičky nebo mrtvého, nebo nacházel-li se v některém ze stavů, jako je puberta, menstruace či soulož, stával se rituálně nečistým a mohl přinést neštěstí sobě i osobám, se kterými se stýkal. Proto se musel vždy rituálně očistit. Pro celou generaci bývalo očištění hromadné a konalo se na tzv. *Ludi saeculares*⁴³. Ty se pořádaly, až po smrti všech příslušníků staré generace. Bylo to jakési uctění generace staré a očištění té nové.⁴⁴

V Římě byla důležitá i úcta k zemřelým, zejména k rodinným příslušníkům, ze kterých se stávali *Di manes*⁴⁵. Po řádně prožitém životě se lidé stávali *Lares*

³⁵ A. Chalupa, cit. dílo, s. 19, 20.

³⁶ augurové – kněžské kolegium, které sledovalo věštbná znamení

³⁷ pontifikové – kněžské kolegium, které mělo na starost obecné náboženské předpisy

³⁸ quindecimvirové – kněžské kolegium, které opatrovalo Sibyllské knihy a hledalo v nich návod na řešení politických problémů

³⁹ septemvirové epulones – kněžské kolegium, které mělo na starost přípravu svátků a hostin

⁴⁰ M. Beard, cit. dílo, s. 136.

⁴¹ *numen* = lat. pokyn, vůle

⁴² *prodigium* = lat. znamení

⁴³ *Ludi saeculares* – stoletní hry

⁴⁴ R. Hošek, cit. dílo, s. 24.

⁴⁵ *Di Manes* - duchové zesnulých; dobří duchové

*familiares*⁴⁶ a byli-li náležitě uctíváni, ochraňovali rodinu a pomáhali jí. V opačném případě byli duchové zemřelých neklidní a rodině škodili. Navíc měla každá rodina své *Penates*⁴⁷, kteří ochraňovali dům a jeho spižírnu. V každém domě byl oltář se soškami rodinných *penates*, kde se jim obětovala část pokrmů před každým jídlem.

Aby si člověk naklonil božstvo, nebo mu poděkoval za náklonnost a pomoc, vykonával oběti, nebo platil *augurum*, aby vykonávali oběti za něj. Napřed se museli obětující, oběť i obětní nářadí rituálně očistit, například vodou, plamenem nebo sírou. Obětmi byla zpravidla pečlivě vybraná dokonalá zvířata, ale třeba i rostliny z úrody a jiné nekrvavé dary. Avšak krev, coby nositelka života, byla nejcennějším darem. Jak krev obětovaného zvířete, tak i krev vlastní. Zbytky obětiny se buď spálily, zahrabaly, nebo se prodaly. Tomu, kdo obětinu požil, měla přinést božskou sílu.⁴⁸

Na božstvo se mohli lidé obracet také v kultovních písničkách. Kult každého božstva měl své písničky, které zachovávali jeho *auguri*. Z těchto písní se postupem času vyvinuly modlitby. Při modlitbách byl člověk z bázně obrácen k božstvu zády. Dále se lidé k božstvům uchýlovali jako ke svědkům a zárukám svých přísah.⁴⁹

Antropomorfní bohové se začali v Římě uctívat zřejmě až pod Etruským vlivem. Do té doby máme doloženy jen bronzové idoly. Bohové s lidskou podobou jsou na rozdíl od *numin* uctíváni v chrámu, v němž jsou umístěny jejich sochy.⁵⁰ K této personifikaci abstraktních náboženských pojmů došlo někdy v 5. století př. n. l. Za předlohu často sloužily právě kultury etruských bohů, které pronikaly do oblastí Tiberu ze severu, nebo kultury řeckých bohů, které přicházely od jihu. Kultury se institucionalizovaly postupně a vždy jen v určitých společenských vrstvách.⁵¹ Z Řecka a Etrurie přišly kultury Dioskurů – Kastóra a Polydeuka – jako ochránců, kult bohyně světla Juturny, kult boha obchodu a ochránce na cestách Héraklea, kult bohyně šťastného osudu Fortuny a dalších.⁵²

Z *numin* jako jsou Fortuna, Victoria, Concordia, Fides, Libertas, Salus, Honos, Mens, Virtus, Pax, Clementia a jiné se stala konkrétní božstva s vlastní podobou a mytologickými příběhy. Mezi nejstarší a nejvýznamnější božstva, která měla celostátní

⁴⁶ *Lares familiares*-rodinná ochranná božstva

⁴⁷ *penates* – božstva ochraňující rodinu

⁴⁸ R. Hošek, cit. dílo, s.25-26.

⁴⁹ R. Hošek, cit. dílo, s. 26.

⁵⁰ R. Hošek, cit. dílo, s. 15.

⁵¹ R. Hošek, cit. dílo, s. 27.

⁵² R. Hošek, cit. dílo, s. 30.

význam, patřil Jupiter, bůh jasného nebe, blesků a deště, ochránce vojska, věrnosti a manželství. Jako Jupiter Optimus Maximus byl ochráncem římského státu. Bůh Mars byl uctíván v souvislosti s pracemi na polích a při válečných taženích. Jeho chrám byl vždy *extra pomerium*⁵³ na Martově poli, kde se shromažďovalo vojsko, které do města samotného nesmělo. Quirinus bylo jméno božstva, které ochraňovalo pahorek Quirinalis a jeho obyvatele. Janus byl bohem počátků a strážcem městských bran, zasvěcen mu byl první měsíc roku Januarius. Saturnus byl bůh rolnictví, ztotožňovaný s řeckým Kronem, a jeho chrám na Foru Romanu byl druhý nejstarší v Římě. V jeho sklepeních byl uchováván státní poklad. Faunus byl bohem plodnosti v přírodě. Silvanus ochraňoval pozemky a pole. Volcanus měl na starost zhoubný oheň. Vesta byla přítomna v ohni domácího krbu, byla ochránkyní domácnosti. (Nejdůležitější byl oheň panovníka. O ten se staralo šest dívek, panen Vestiných.) Tellus byla božstvem plodivé síly země, Ceres bohyní růstu obilí a úrody. Flora dbala na kvetoucí přírodu a Pomona na ovocné plody. Ochráncem pastýřů byl Pales. Neptunus byl bůh přítomný ve všech vodách. V době královské přibyla ještě Minerva, ztotožňována s řeckou Athénou. Byla hlavně ochránkyní řemesel. Také uctívání Diany se objevilo až později, byla ochránkyně žen, ze které se stala bohyně zvěře. Změnil se status Juno, která se z *daimona*⁵⁴ stala ochranným a plodivým bohem. Z *numin* vzešla snad i Venus, bohyně smysluplné lásky, jejíž předobraz ale můžeme vidět v řecké Afrodítě a fénické Astarté.⁵⁵

Se vzrůstajícím vlivem plebejů se do římského pantheonu dostávala ještě další, především zemědělská božstva. Ta byla původem z řeckých *poleis*⁵⁶ jako Démétér, která byla v Římě nazývána Ceres, Dionýsos se stal Liberem a Persefona Liberou. Hermés byl pojmenován podle starého *numen* zisku Mercuria⁵⁷. Z řeckého Poseidóna, pána moří, se stal Neptun.

Bohové získávali různá epiteta, která určovala specializaci, které byl chrám a jeho kult zasvěcen. Docházelo i k tomu, že se z jednoho boha stalo více bohů. Jako například z Juno se staly Juno Regina - vládkyně a Juno Moneta - napomínatelka. Z Jova Liber se stali Liber a Libertas.

⁵³ *extra pomerium* – za hranicemi města

⁵⁴ *daimon* – nižší božstvo, podobné *numen*

⁵⁵ R. Hošek, cit. dílo, s. 32-40.

⁵⁶ *polis* – městský stát

⁵⁷ Merx – *numen* zisku

Rozdíl mezi nejstaršími a nově přišedšími božstvy byl jasně patrný v tom, že stará božstva mohla být uctívána přímo ve městě, nová však měla své chrámy *extra pomerium*.

V nepříznivé době mohl sbor kněží navrhnout určitá opatření, jako jsou oběti, děkovná procesí či *lectisternium*⁵⁸. A právě k tomu došlo roku 217 př. n. l. za druhé punské války. Byla uspořádána „hostina bohů“, na níž byli řečtí bohové ztotožněni s římskými, přestaly se mezi nimi dělat rozdíly a všechna božstva mohla mít nadále chrámy a kulty ve městě. Pantheon byl uspořádán po řeckém vzoru a božstva byla spárována následujícím způsobem: Jupiter – Juno, Neptun – Minerva, Mars – Venus, Appolon – Diana, Volcanus – Vesta a Mercurius – Ceres. K jejich počtě bylo na Foru Romanu postaveno 12 zlatých soch, kterým se říkalo *di consentes*.⁵⁹

Římské náboženství se postupem času vyvíjelo, jak Řím absorboval kultury a kulturu provincií, které se dostaly pod jeho správu. Stejně tak se i kultury a kultura rozšiřovaly do provincií. Tomuto principu se říká romanizace (viz kapitolu 4). Řím byl většinou netečný k náboženské scéně a zastával politiku nevměšování, existovaly ale i výjimky. Jednou z nich je senátní usnesení o zákazu Bakchanálií. Tento kult oslavující boha vína Dionýsa, byl spojen s požíváním vína a orgaistickými prvky, byl spojen i s vyhraněnými soteriologickými představami o posmrtném životě a spáse. Slavení kultu probíhalo bez potíží především ve Velkém Řecku a v Kampánii. Jak píše Rüpke: „Pro římskou elitu byl však způsob, jakým tento kult probíhal, podezřelý. Nevoli budila skutečnost, že tyto kultury byly slaveny v noci, a to navíc společně muži a ženami.“⁶⁰ Nařízení o zákazu bylo v bronzových kopiích rozesíláno po celé Itálii, aby se zaručilo jeho prosazování i mimo hranice města Říma.⁶¹

Důležitou roli v rozšiřování náboženských kultů po Itálii a do provincií hrály římské kolonie. Ty byly zakládány mateřskou obcí a jejich zakládající ústavy byly sepisovány v Římě. V ústavě byla mimo jiné i ustanovení týkající se bohů, kteří měli být importováni. Šlo především o kapitolskou trojici a patrony města. Tak je tomu např. u zakládací listiny španělské kolonie Urso:

⁵⁸ *lectisternium* – obřad hoštění bohů

⁵⁹ R. Hošek, cit. dílo, s. 43.

⁶⁰ J. Rüpke, cit. dílo, s. 41.

⁶¹ J. Rüpke, cit. dílo, s. 41.

„Duoviri⁶², [...] mají v době výkonu své úřední funkce se souhlasem dekurionů uspořádat gladiátorské zápasy (munus) a divadelní hry pro Iova, Iunonu, Minervu, bohy a bohyně, po dobu čtyř dnů a to vždy co nejdéle část dne, kterou bude možné využít; a na tyto [...] má každý z nich ze svých vlastních prostředků vynaložit ne méně než 2000 sesterciů, a má být dovoleno, aby každý z duovirů vyčerpал a použil přesně 2000 sesterciů z veřejných prostředků.“⁶³

1.2 Kapitolská trojice

Náboženství Římanů a vůbec římská civilizace přejala množství mechanismů a struktur z etruské kultury. V římských zvycích, kultech i institucích můžeme spatřit zřejmý etruský původ. Tento původ je připisován i kapitolské trojici, bohům Jupiterovi, Juno a Minervě. Tito bohové jsou bezpochyby svým původem italičtí, ale jejich spojení v hlavní politický kult Říma je přičítáno etruskému způsobu organizace veřejného života. Za jejich předchůdce je považována etruská trojice Tinia, Uni a Menrva.

Capitolskou trojici ustanovil v Římě král Tarquinius Superbus. Zatímco Jupiter Optimus Maximus byl v popředí božského pantheonu, Juno a Minerva se mezi římské bohy dostaly zřejmě z Etrusko-italického města Falerií, kde byly důležitými bohyněmi. Tyto dvě bohyně nahradily původní starou latinskou trojici, tzv. *Capitolium Vetus*, tzn. trojici Jupiter, Mars a Quirinus.⁶⁴ Její chrám stál na pahorku Quirinalu.

Toto následnictví *Capitolia Vetus* kapitolskou trojicí však zpochybňuje I. S. Ryberg. Zpochybňuje, že tato trojice byla uctívána na jednom místě,⁶⁵ a píše, že neměla ani jednotný rituál, přestože jim všem byla adresována jedna oběť – *spolia*. Společné uctívání těchto bohů se nedá nazvat kultem, přestože jejich postavení v hierarchii staršího římského panteonu je určitě výjimečné.⁶⁶

Jistý předobraz trojice je možné spatřovat v italském městě Iguvium, kde byli společně uctíváni Jupiter, Mars a Vofionus. Byl jim věnován „festival“. Tito tři bohové jsou uctíváni stejným ritem, stejnými kněžími, přijímají stejnou oběť a jsou oslovováni stejnými modlitbami. Tento kult má politický aspekt jak svou formou, tak i svým účelem a v náboženství Iguvia mohl mít stejnou pozici jako kult kapitolské trojice

⁶² *Duoviri=duumviri*=nejvyšší soudci, magistrálové

⁶³ J. Rüpke, cit. dílo, s. 44.

⁶⁴ R. Hošek, cit. dílo, s. 15.

⁶⁵ Diskutabilní je existence tzv. starého *Capitolia=Capitolium Vetus* na pahorku Quirinalu (Varro, L.L. V, 158)

⁶⁶ I. S. Ryberg, *Was the Capitoline Triad Etruscan or Italic*, 1931. s. 153.

v Římě.⁶⁷ Přestože se římský kult mohl vyvinout zcela nezávisle na iguvijském, je jeho podobnost s ním přinejmenším zajímavá. Proto, jak poukazuje Ryberg je koncept uctívání kapitolské trojice směsicí vlivů nejen etruských, jak se obecně předpokládá, ale svou úlohu zde sehráli i italičtí bohové.

Kapitolská trojice se svými atributy, zleva: Minerva se svou sovou, Jupiter se svým orlem a Juno s husou⁶⁸

⁶⁷ Tamtéž, s. 154.

⁶⁸ http://www.vroma.org/images/raia_images/capitoline_triad.jpg[online].

2. Původ chrámu na Capitolském pahorku

Capitolský pahorek byl v rané historii Říma neobydlený a nezastavěný. Ke stavbě prvního chrámu zde došlo podle ještě za Romula, po únosu Sabineček. Tento příběh je jedním z nejdůležitějších v římské historii, jelikož líčí, jak došlo k prvnímu spojení původních Římanů s latinskými kmeny. Livius líčí tento příběh včetně Romulova vítězného triumfu, který končil na vrcholu kapitolského pahorku, a dal tak vlastně impuls ke stavbě prvního římského chrámu.

Mladý římský národ byl odsouzen k záhubě, „jeho vojenská moc byla tak silná, že se ve válce mohla vyrovnat kterékoli ze sousedních obcí. Ale její velikost měla trvat jen jeden lidský věk, neboť v ní byl nedostatek žen.“ (Livius, Dějiny, I 9). Romulus se snažil domluvit se sousedními kmeny společenství pro svůj nový národ a také právo, aby směli Římané s nimi uzavírat manželství. Ti k tomu ale nebyli svolní. Proto dal Romulus vystrojit slavnostní hry na počest Neptuna jezce, na které pozval Sabiny. Když však začalo divadlo, římská mládež začala unášet sabinské dívky. Sabinům se to přirozeně nelíbilo, a společně se chystaly vyhlásit Římu válku. Jejich přípravy však byly zdoluhavé, proto se kmen Caeninů rozhodl na Římany zaútočit. Romulus však jejich vojsko na hlavu porazil, krále v boji usmrtil a svlékl mu zbroj. (Livius, Dějiny, I 10)

„Potom [Romulus] odvedl zpět vítězné vojsko; on sám dovedl být rekem znamenitým a neméně se svými činy honosit. Nesl zbroj zabitého vůdce nepřátel na nosítkách k té slavnosti vhodně zhotovených a vystoupil na Kapitol a tam je uložil u dubu posvátného pastýřům. Zároveň s darem vymezil místo pro stavbu chrámu Iovova a přidal i příjmení tomu bohu. „Iove Feretrie⁶⁹“, pravil, „já ti tu jako vítězný král Romulus královskou zbroj přináším a chrám ti v tomto obvodu zasvěcuji, jak jsem jej právě v duchu vyměřil, i jako schránku pro zbroj nepřátelskému vojevůdci odňatou+ moji potomci budou ji sem klást, až zabijí krále a vojevůdce nepřátel, řídíce se tak mým příkladem.

To je původ toho chrámu, který byl jako první ze všech v Římě zasvěcen. Tak se to také potom zdálo bohům vhodné, aby nezůstala nesplněna ta slova zakladatele chrámu, jimiž vyhlásil, že tam budou přinášet zbroj potomci, ale také proto, aby nezevšedněl ten znamenitý čin tím, že by mnozí byli schopni ten dar věnovat. Ale jenom dvojí vojevůdcovské zbroje bylo potom dobyto v průběhu tolika let, tolika válek; tak vzácně dopřálo válečné štěstí tu skvělou trofej.“ (Livius, Dějiny, I 10)

⁶⁹ *Feretrius*=nesoucí trofej (Livius, Dějiny, I 33)

Tento Romulův akt symbolicky vytyčil budoucí význam kapitolského pahorku. Z tohoto Liviova líčení také vyplývá, že jeho význam byl i válečný. Měly zde být uschovány válečné kořisti poté, co vítězné římské vojsko na posvátném vrcholu Capitolinu ukončí svůj Triumf.

Prvními obyvateli pahorku Capitolinu byli zřejmě Sabinové, kteří se zde po spojení s římským národem usadili. I tuto událost popisuje Livius: na kapitolském pahorku stála městská tvrz – Citadela. Jejím velitelem byl v době sabinských válek Spurius Tarpeius. Jeho mladistvou dceru podplatil sabinský král Tatius, aby vpustila jeho ozbrojence do Citadely. Vyšla tedy za hradby, prý proto, aby nabrala vodu k obřadům a tím vpustila nepřátele dovnitř. Ti na ni ale naházeli zbraně a tím ji zabili, aby tak skryli svou lest. Tvrz dobyli. Sabinové chtěli dobýt i pahorek Palatinus, ale Římané se jim ubránili a útočníky porazili. Sabinské ženy, které po únosu žili ve městě, však obě strany smířily. Nemohly se už rozhodnout mezi svými otci a svými manželi a tak se města spojila. Sabinové byli nazváni Quirity. Usídlili se na pahorku Capitoliu, Livius o nich píše, že při pozdějším osidlování města dalšími latinskými kmeny, byl pahorek obsazen, jelikož „[...]Sabinové už naplnili Capitolium“ (Livius, Dějiny, I 33)

Podle mladé zrádkyně bylo pojmenováno místo, na kterém tvrz stála, Tarpejská skála. V římských dějinách z ní byli svrhováni ti, kdo zradili a spáchali zločin proti státu.⁷⁰

Potom za vlády čtvrtého římského krále Anca Marcia, po ukončení války s latinskými kmeny, které připojil k Římu a učinil je jeho občany, „byl zveleben chrám Iova Feretria, to jest nesoucího trofej.“ (Livius, Dějiny, I 33)

K samotnému kapitolskému chrámu se dostáváme až s pátým králem Říma. Tím byl Lucius Tarquinius Priscus, který tušil a vlastně založil budoucí význam Capitolinu.

Když Tarquinius Priscus vyhraje další z válek vedených s latinskými kmeny „zabere také staveniště pro základy ke chrámu Iovovu na Capitoliu, který zaslíbil za války sabinské, neboť už tehdy předvídal budoucí velebnost toho místa.“ (Livius, Dějiny, I 38)

⁷⁰ Encyklopedie antiky, 1974, str.604.

Avšak o samotné stavbě chrámu se hovoří až s posledním římským králem. Priscův syn, sedmý král Říma, Lucius Tarquinius Superbus dobyl Volského města Suessy Pometie.

„Když tam stržil rozprodáním kořisti čtyřicet talentů stříbra, pojal úmysl vystavět chrám Iovovi v té velkoleposti, která by byla hodna krále bohů i lidí, i římské říše, i důstojnosti právě onoho místa. Dobyté peníze uložil na vystavění toho chrámu.“ (Livius, Dějiny, I 53)

Jak Superbus slíbil, tak také učinil. Do dobytí Gabií a uzavření smlouvy s Tusky

„obrátil zájem k záležitostem městským: z nich první byla, aby chrám Iovův na hoře Tarpejské zůstavil jako pomník svého kralování a svého jména. Oba králové Tarquiniové prý se na stavbě podíleli: otec jej zaslíbil, syn dokončil. Aby celý ten prostor byl volný od ostatních posvátných staveb a zůstal věnován jen Iovovi a jeho chrámu, který měl být vystavěn, nařídil král, aby byly odsvěceny svatyně a kapličky, jichž tam bylo několik; ty byly nejdříve přislíbeny od krále Tatia v samém rozhodném okamžiku bitvy proti Romulovi a potom zasvěceny slavnostním pozorováním věštných ptáků.“ (Livius, Dějiny, I 55)

Výstavba chrámu byla dle Liviova líčení velmi nákladná. Po nalezení lidské lebky, z níž věštcí usuzovali, že je znamením budoucí velikosti Říma, byl král Superbus ochoten k větším nákladům, než původně zamýšlel. „Proto výtěžek z kořisti pometinské, který byl určen k dokončení té stavby až po střechu, sotva stačil na základy.“ (Livius, Dějiny, I 55)

Livius píše i o etruských stavitelích, což vysvětluje jeho chrámový architektonický styl.

„Král Tarquinius, zaujat úsilím o dokončení chrámu, povolal stavitele odevšad z Etrurie; nežil na to jen státních peněz, ale také lidu jako dělníků. Ač to byla práce nemalá a patřila k tomu ještě služba vojenská, přece si lid nijak nestěžoval, že staví chrámy bohů svýma rukama [...].“ (Livius, Dějiny, I 56)

Konečně Livius píše i o zasvěcení kapitolského chrámu. Této události věnuje celou kapitolu, včetně peripetií, které zasvěcení předcházely, tak i těm, které ji doprovázely. Na tomto úryvku je dobře vidět, jak významná tato událost byla. A to nikoliv z hlediska náboženského, ale především politického.

Ve válce s Vejemi a Tarquiniemi padl konsul města Říma Lucius Iunius Brutus. Jeho spolukonsul Publius Valerius byl obviněn, že se chce stát novým králem. Namísto toho nabídl, že zboří své obydlí na kopci a postaví své obydlí až dole pod kopcem, aby si jiní nemysleli, že se nad ně povyšuje. Dále navrhl zákon „podle něhož bude proklet a statky i hrdlem propadne, kdo by zamýšlel chopit se královské vlády.“ (Livius, Dějiny, II 8) Nakonec si ještě vysloužil příjmení Publicola, což znamená Přítel lidu. Spolukonsulem mu byl zvolen Spurius Lucretius, který záhy zemřel a konsulem se stal Marcus Horatius Pulvillus. Nyní konečně došlo na otázku, kdo zasvětit Iovův chrám na Capitoliu. Los padl na Horatia. Avšak Valeriovi příbuzní těžko snášeli, že zasvěcení tak významného chrámu je svěřeno někomu tak bezvýznamnému a snažili se to překazit.

„Když jiné pokusy byly bezvýsledné, vyděsili konsula, který se již dotýkal chrámových veřejí a právě se modlil k bohům, zlověstnou zprávou, že jeho syn je mrtev, a že tedy nemůže provádět zasvěcení chrámu, je-li jeho dům poskvrněn mrtvolou uvnitř ležící. Zda tomu konsul neuvěřil, či projevil tolik duševní síly, to nikterak není snadné rozhodnout. Tolik však je jisto, že se na tuto zprávu nikterak nedal vyrušit od započatého obřadu, ale že přikázal, aby mrtvolu vynesli z domu. A dotýkaje se chrámových veřejí, dokončil modlitbu a chrám zasvětil.“ (Livius, Dějiny, II 8)

Na uvedených textech vidíme, že kapitolský chrám byl symbolem tradice římského státu. Chrám byl především hlavní svatyní Jupitera Optima Maxima, nejvyššího římského boha, a už tato skutečnost z něj dělá nejvýznamnější svatyni v Římě.

3. Capitolia na území Itálie a v dalších provinciích

Název *Capitol* vznikl patrně podle vyvýšení pahorku. Legenda však odvozuje název od lidské hlavy – *caput* – jež byla nalezena při kopání základů kapitolského chrámu.⁷¹ „Při kopání základů chrámu objevila se prý lidská hlava s neporušeným obličejem. Ten spatřený zjev docela bez záhad prorokoval, že Řím bude tvrzí říše a hlavou světa.“ (Livius, Dějiny, I 55)

V této kapitole podrobněji popisují některá *capitolia*. O některých z nich se mi toho podařilo zjistit více, o některých méně. O některých se mi nepodařilo zjistit téměř nic – pouze to, že se předpokládá jejich existence. Někteří autoři píšou o *capitolíích* z architektonického, jiní z historického pohledu, málo kteří se zabývají jejich náboženskou stránkou. Proto je míra i druh informací o jednotlivých chrámech různá. Přesto jsem se snažila o to, aby byly informace souměřitelné a zhodnotitelné v rámci celku. Přesto jsou jednotlivé podkapitoly o *capitolíích* nevyvážené obsahově i množstvím informací. Co se týče kapitolského chrámu v Římě, tomu věnuji samozřejmě nejvíce prostoru, protože právě on je předobrazem všech následujících chrámů, a to jak architektonicky, tak především symbolicky.

Domnívám se, že nevyváženost vědeckých prací na toto téma je způsobena především tím, že se jedná o velmi specifický typ chrámu, jehož původní římský předobraz se nedochoval. Proto se různí autoři ptou, zda určitý chrám skutečně sloužil kultu kapitolské trojice, nebo nikoliv. Podařilo se mi najít velice zajímavou práci o *capitolíích* v Hispánii a pravděpodobnosti jejich existence. Rozhodla jsem se ji maximálně využít a použít diskusi M. Bendala Galána jako metodologický příklad. On sám o jasném určení chrámů v Hispánii spíše pochybuje, jediným důkazem mu jsou často velmi kusé archeologické nálezy chrámů či nápisů⁷² (viz níže). Van Andringa je na druhé straně přesvědčen, že chrámy postavené ve 2. století n.l., které se dají charakterizovat jako nejdůležitějšími chrámy v provinčních městech jsou právě *capitolia*.⁷³ I. S. Ryberg píše, že plánování měst bylo velice důležité pro budoucí

⁷¹ R. Mertlík, poznámky k Livius, Dějiny, s.420.

⁷² M. Bendala Galán, *Capitolia Hispaniarum*, 1990.

⁷³ W. Van Andringa, *Religions and the Integration of Cities in the Empire in the Second Century AD*, 2007.

fungování provincie. Její nejdůležitější struktury byly zpravidla postaveny v jejím centru na foru. Zde se také křížily hlavní ulice *cardo maximus*⁷⁴ a *decumanus*⁷⁵. Nejdůležitější pozici zde měl právě hlavní městský chrám, který byl VĚTŠINOU zasvěcen kapitolské trojici. Nebylo to však pravidlo. Proto je i tento důkaz sporný a o některých chrámech tak skutečně bez dalších materiálů nelze rozhodnout. I Ryberg však připouští, že *capitolia* stavěli už Etruskové a *capitolium* bylo *sine qua non*⁷⁶ každého města, které Etruskové založili.⁷⁷

Bendala Galan diskutuje mimo jiné i úzkost spojení *capitolii* a římských městských provincií a naopak. V Antice měly provincie právo využívat *capitolium* jako zpřítomnění moci samotného Říma i v dalekých koloniích: „*erant coloniae quasi effigies parvae populi Romani eoque iure habebant theatra, thermas et capitolia*“.⁷⁸ U. Bianchi zdůrazňuje, že do druhého století př. n. l. včetně, měla toto právo pouze *coloniae ciuium Romanorum*, kolonie občanů římských, které byly etnicky, kulturně a právně podobné Římu. Díky těmto předpokladům mohlo být *capitolium* vnímáno jako státní svatyně. Ale s postupem času se stíraly právní rozdíly mezi městy v důsledku konsolidace Římské říše. Tím pádem právo postavit ve městě *capitolium*, divadlo a lázně získala i municipia a poutnická města. Pro nedostatek historických dokladů se nedá přesně určit doba, kdy padla tato bariéra, ale v méně významných koloniích a městech se *capitolia* začala objevovat někdy koncem druhého století našeho letopočtu.⁷⁹

Seznam kapitolských chrámů:

Itálie

1. Roma
2. Ostia
3. Brixia/Brescia
4. Terracina
5. Verona
6. Capua

⁷⁴ *Cardo maximus*=hlavní ulice, zhruba severojižní

⁷⁵ *Decumanus*=příčná ulice, kolmá ke *cardo*

⁷⁶ *Sine qua non*=chrám bez něhož nebylo možné postavit město

⁷⁷ I.S. Ryberg, *Was the Capitoline Triad Etruscan or Italic*, 1931, s. 145.

⁷⁸ Kolonie římských občanů mohly stavět divadla, lázně a *capitolia*.

M. Bendala Galán, cit. dílo, s. 16.

⁷⁹ Tamtéž, s. 16

7. Nola
8. Pompeii
9. Histonium/Vasto
10. Marruvium/San Benedetto dei Marsi
11. Abellinum/Avellino
12. Aquileia
13. Tergeste/Trieste
14. Beneventum/Benevento
15. Falerio/Falerone
16. Faesulae/Fiesole
17. Florentia/Firenze
18. Ravenna
19. Cosa
20. Spoletium/Spoletto
21. Veius/Veii
22. Cumae/Cuma
23. Minturnae/Minturno
24. Bergomum/Bergamo
25. Aquinum/Aquino
26. Ligurium

Noricum

27. Virunum

Gallia Narbonensis

28. Glanum/Saint-Rémy-de-Provence
29. Tolosa/Toulouse

Pannonia Superior

30. Carnuntum

Germania Inferior

31. Colonia Ulpia Traiana/Xanten

Africa proconsularis

32. Curculum/Djémila

33. Thugga/Dougga

34. Sufetula/Sbeitla

35. Thuburbo Maius

36. Thamugadi/Timgad

Mauretania Tingitana

37. Volubilis/Qsar Fir'awn

Hispania

38. Augusta Bilbilis/Calatayud

39. Baelo

40. Urso/Osuna

41. Hispalis/Sevilla

42. Italica

43. Emerita Augusta

44. Barcino

45. Rhoda

46. Tarraco

47. Saguntum

48. Numantia

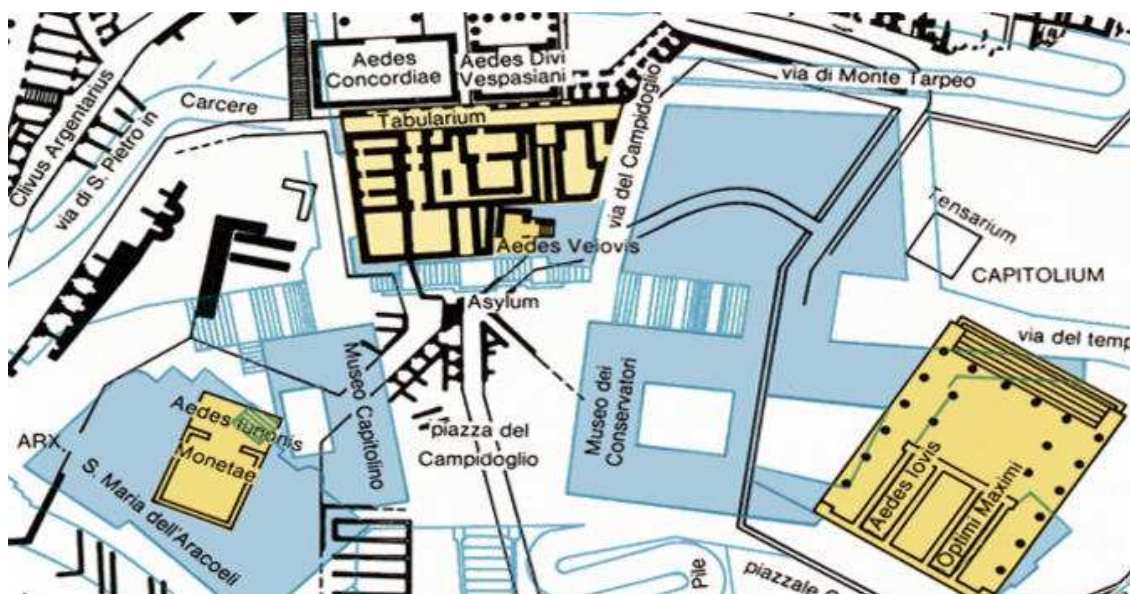
49. Clunia

50. Illiberia/Granada

Capitolium v Římě

Pahorek kapitolský je nejmenší z římských pahorků. Původně byl rozdělen na dvě části Capitolium a Arx, které byly odděleny hlubokým údolím. Pahorek byl velmi strmý a bylo obtížné dosáhnout jeho vrcholu. Navíc jeho blízkost řece Tiberu mu dávala

dominantní postavení, a proto byl vybrán jako sídlo hlavní římské pevnosti, jež je nazývána Tvrzí či Citadelou. Hlavní budovou na pahorku byl chrám Jupitera Optima Maxima, nejdůležitější a neimpozantnější svatyně v Římě. Chrám stál průčelím obrácen k Foru Romanu, od něhož stoupala na Kapitol silnice, známa jako Clivus Capitolinus. Kromě tohoto chrámu zde stál především chrám Junony Monety a Tabularium, veřejný římský archiv.⁸⁰

Mapa antického kapitolského pahorku na pozadí dnešních kapitolských muzeí, Chrám Jova Kapitolského, chrám Junony Monety a Tabularium jsou vyznačeny žlutě⁸¹

Archeologické vykopávky prováděné na Capitolu objevily osídlení z doby bronzové (cca 1500 př.n.l.), které zde přetrvalo až do doby železné (700 př.n.l.).⁸²

Kapitolský Jovův chrám byl zasvěcen Jupiterovi Optimu Maximovi spolu s dalšími božstvy, Juno a Minervou, kteří dohromady tvořili tzv. kapitolskou trojici (viz výše). Stavbu chrámu zamýšlel už Tarquinius Priscus a stavbu realizoval poslední římský král, Tarquinius Superbus v roce 509 př.n.l.

Chrátová budova stojí na vysokém *pódiu*, k jehož průčelí vede schodiště. Ze tří zbývajících stran byl chrám pravděpodobně obklopen *portikem* s korintskými sloupy. Další dvě řady korintských sloupů podpírají hluboký *pronaos*⁸³, který je předsíní pro

⁸⁰ Musei Capitolini, http://en.museicapitolini.org/sede/campidoglio_antico, [online].

⁸¹ Musei Capitolini, http://en.museicapitolini.org/sede/campidoglio_antico, [online].

⁸² Musei Capitolini, http://en.museicapitolini.org/sede/campidoglio_antico/le_origini#c, [online].

⁸³ *Pronaos*=předchrámí

hlavní část chrámu, tři *celly*. Vitruvius píše, že chrám a socha boha, postavená v chrámové *celle*, by měly být obráceny k západní straně nebes, má-li stavitel volnou ruku, a aby byly oltáře obráceny k východu, takže lidé

„budou hleděti k východní straně nebe a na sochu boha v chrámu a že při přednášení slibů se budou dívati na chrám a k východnímu nebi, následkem čehož se bude zdáti, že samy sochy bohů prosbám naslouchají a že shlížejí na prosebníky a na obětníky.“ (Vitruvius, Deset knih o architektuře IV 5)

Prostřední *cella* byla širší než dvě krajní, v souladu s kánonem toskánských chrámů. Prostřední *cella* patřila přirozeně Jupiterovi Optimu Maximovi, levá byla zasvěcena Junoně Regině, pravá potom Minervě. Chrámové *podium* mělo rozlohu minimálně 55x60 metrů.⁸⁴ Rüpke uvádí, že chrám Jova Kapitolského, tyčící se nad Forem, o základně 61x55 metrů patřil k nejmohutnějším chrámovým stavbám ve své době v celém Středomoří.⁸⁵

Stěny byly složeny z mohutných tufových bloků. Tympanon chrámu nesl několik terakotových soch, vytvořených etruským umělcem Vulkou z Vejí.⁸⁶ Nejslavnější sochou byla Quadriga, Jupiter na voze taženém čtyřmi koňmi. Tato socha byla posazena na samý vrchol střechy jako *acroterion*. Objednal si ji Tarquinius Superbus v 6. stol. př. n. l. Někdy ve 3. stol. př. n. l. byly nahrazeny bronzovými. Chrám byl totálně zdevastován mohutnými požáry v letech 83 př. n. l., 69 př. n. l. a 80 n. l., a byl znovu postaven z mramoru. Druhý chrám začal stavět Sulla, ale jeho dokončení se nedožil. Čest zasvětit ho měl Quintus Lutatius Catulus. Chrám nechal přestavět Vespasianus a za Tita opět vyhořel. Domitianus okamžitě začal s přestavbou chrámu na týchž základech. Sochy v tympanonu snad nechal bohatě pozlatit.

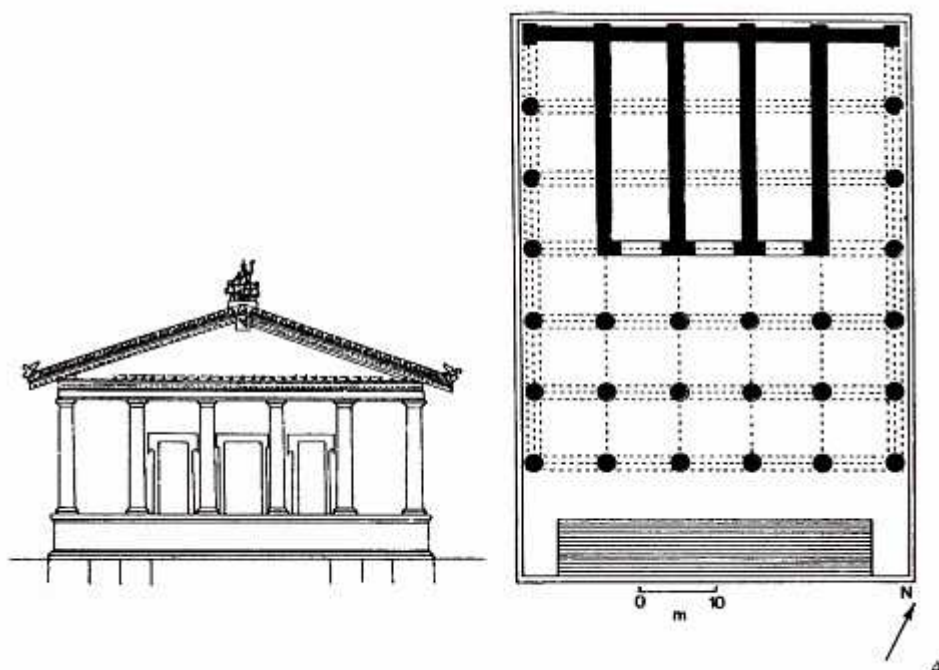
Před chrámem na rozlehlém prostranství stálo několik chrámů nižších bohů, další náboženské stavby, sochy a trofeje. Pozůstatky chrámu byly objeveny pod současným Palazzo Caffarelli.⁸⁷

⁸⁴ Musei Capitolini, http://en.museicapitolini.org/sede/campidoglio_antico/le_origini#c, [online].

⁸⁵ J. Rüpke, cit. dílo, s. 58.

⁸⁶ Stejně píše i Vitruvius, že chrám na Capitolu je po etruském způsobu stavby ve štítě zdoben sochařskými výtvary z pozlaceného bronzu. (Vitruvius, Deset knih o architektuře III 3) Má tedy namysli pozdější náhrady.

⁸⁷ Musei Capitolini, http://en.museicapitolini.org/sede/campidoglio_antico/tempio_di_giove_capitolino#c, [online].

Rekonstrukce chrámu Jova kapitolského⁸⁸

Vitruvius píše, že chrámy by se měly přizpůsobovat božstvům, k jejichž uctívání jsou určeny. Jovovy, Nebeské, Sluneční a Lunární chrámy by měly být pod volným nebem, nejlépe s otvorem ve stropě, jelikož

„podoby i projevy těchto bohů vidíme totiž zpřítomněny ve světě otevřeném a jasném. Minervě, Martovi a Heraklovi postaví se chrámy dorské; je totiž přiměřené zřizovati těmto božstvům pro jejich mužnou ctnost stavby bez rozkošnických zjemněností. [...] Postaví-li se Junoně, Dianě, Otcí Liberovi a ostatním podobným bohům svatyně ionské, učiní se zadost jejich střednímu postavení mezi [Bohy], poněvadž stylová povaha těchto svatyní nemá ani strohého rázu svatyní dorských ani jemnosti chrámů korintských.“ (Vitruvius, Deset knih o architektuře I 2)

Capitolium je tak vlastně syntézou těchto prvků.

Vitruvius věnuje velkou pozornost místům, které jsou vhodné a příhodné pro stavbu veřejných budov.

„Po rozdělení ulic a po vytyčení tříd jest provésti se zřetelem na vhodnost a na veřejnou potřebu obce výběr stavenišť pro stavby posvátných chrámů, pro forum a

⁸⁸ <http://fotoalbum.virgilio.it/prof.maggi/2008-2009---arte-romana/repubblica/035.html>, [online].

ostatní veřejné objekty. Jde-li o město u moře, buď vymezený pozemek, kde se má zřídit forum, vybráno u samého přístavu, jde-li však o město vnitrozemské, pak uprostřed města. Posvátným chrámům těch bohů, v jejichž ochraně se obec cítí nejvíce, jakož i Jovovi, Junoně i Minervě se přidělí staveniště na místech položených nejvýše, odkud lze přehlédnouti největší část města.“ (Vitruvius, Deset knih o architektuře I 7)

Podle tohoto původního chrámového modelu byla i ostatní *capitolia* stavěna převážně toskánským způsobem stavby chrámů, tzn. etruským, kdy se za *pronaem* rozkládaly tři *celly*. (Vitruvius, Deset knih o architektuře IV 7).

Capitolium v Ostii

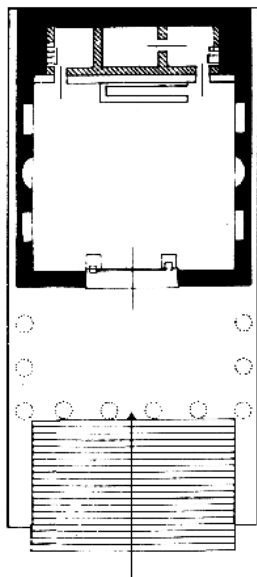
Ostia byla římskou osadou při ústí řeky Tiberu, která vznikla v 5. – 4. století př.n.l., později se stala hlavním přístavem Říma.

Její *capitolium* bylo postavené roku 120 n. l. za vlády císaře Hadriána. Je hlavním chrámem města. *Capitolium* spočívá na vysokém *pódiu* a je postavené výhradně z cihel. Avšak neexistuje žádný jasný důkaz, že hlavní ostijský chrám je skutečně *capitolium*, kde byla uctívána hlavní římská triáda – Jupiter, Juno a Minerva. Ale jeho umístění na foru, styl stavby a jeho majestátnost jsou považovány za dostatečný důkaz. Navíc mezi zadní stěnou chrámu a řekou Tiberem vede *cardo*.⁸⁹

Chrám byl původně pokryt mramorem, který byl ve středověku rozebrán. Stejně tak byly rozebrány i *celly*. Půdorys *capitolia* byl odkryt po zahájení vykopávek v roce 1854. *Cella* nebyla rozdělena na tři části, tak jako u jiných *capitolií*, božstvům sloužily pouze výklenky, situované na bočních stěnách *celly*. Na každé straně byly tři, v nich byly umístěny sochy. *Pódium* bylo zřejmě tripartitní. Pod *pódiem* jsou tři místnosti, které byly pravděpodobně sídlem městské pokladny - *Publicum aerarium*. Tyto místnosti byly přístupné vstupem v zadní části chrámu. *Cella* byla, stejně jako u všech římských chrámů, přístupná pouze kněžím. Proto byl v přední části chrámu umístěn oltář. Na něm je dodnes patrný motiv zbraní, který byl určen pro oběti občanů. I z tohoto rozmístění se dá usuzovat, že chrám je *Capitolium*.⁹⁰

⁸⁹ Ostia, topographical dictionary, <http://www.ostia-antica.org/region1/forum/capitol.htm>, [online].

⁹⁰V. Arosio et al, *Ricerca sui templi di Roma e di Ostia*, [po roce 1994.]

Pozůstatky ostijského chrámu a jeho půdorys. Hexastyl, sloupce na přední straně, sloupce po stranách.⁹¹

Capitolium v Brixii

Brixia nebyla římskou provincií, ale stala se roku 196 př. n. l. římským spojencem a vždy si zachovala značnou autonomii.

Capitolium stojí na umělém vrcholku nad Forum Judicialum (viz *Capitolium* ve Veroně). Dodnes je skvěle zachované, má tři *celly* a široký *pronaos*.⁹²

Capitolium bylo postaveno za vlády císaře Vespasiana, v letech 73 a 74 n. l. na místě republikánského chrámu. Ve středověku bylo pohřbeno pod sesunutým kopcem Cidneo, nad terén vyčnívaly pouze části sloupců. Odkrývání chrámu začalo v roce 1823 z iniciativy Univerzity v Brescii. Později byl zrekonstruován *pronaos*, korintské sloupy a tři *celly*. Ty jsou nyní používány jako lapidárium.

Chrám byl obklopen ze tří stran *portikem*, prodlouženým směrem na Forum Judicialum, současné Piazza del Foro. *Capitolium* bylo na vyvýšenině nad forem a bylo přístupné po schodech. V *pronaos* byly pravděpodobně dvě kašny. *Capitolium* mělo tři *celly*, v každé byl samostatný oltář, jeden zasvěcený Jupiterovi, druhý Junoně a třetí Minervě. Ve středu všech *cell* jsou *pódia* se dvěma schody. Tympanon chrámu byl přestavěn, původně byl zdoben třemi až pěti sochami. Chrám stál na nejexponovanějším

⁹¹Ostia, topographical dictionary, <http://www.ostia-antica.org/regio1/forum/capitol.htm>, [online].

⁹² Pronaos=předsíň antického chrámu

místě ve městě a byl centrem politického a společenského života. Průčelí chrámu tvořilo monumentální pozadí prostorného fora.⁹³

Západní cella capitolia v Brescii⁹⁴

Capitolium v Terracině

Terracina se stala jednou z prvních římských kolonií (od r. 329 př. n. l.), proto bylo předpokládáno, že se zde nacházelo *capitolium*. Navíc město samo stojí na vyvýšenině, která je velmi příhodná pro stavbu chrámu.

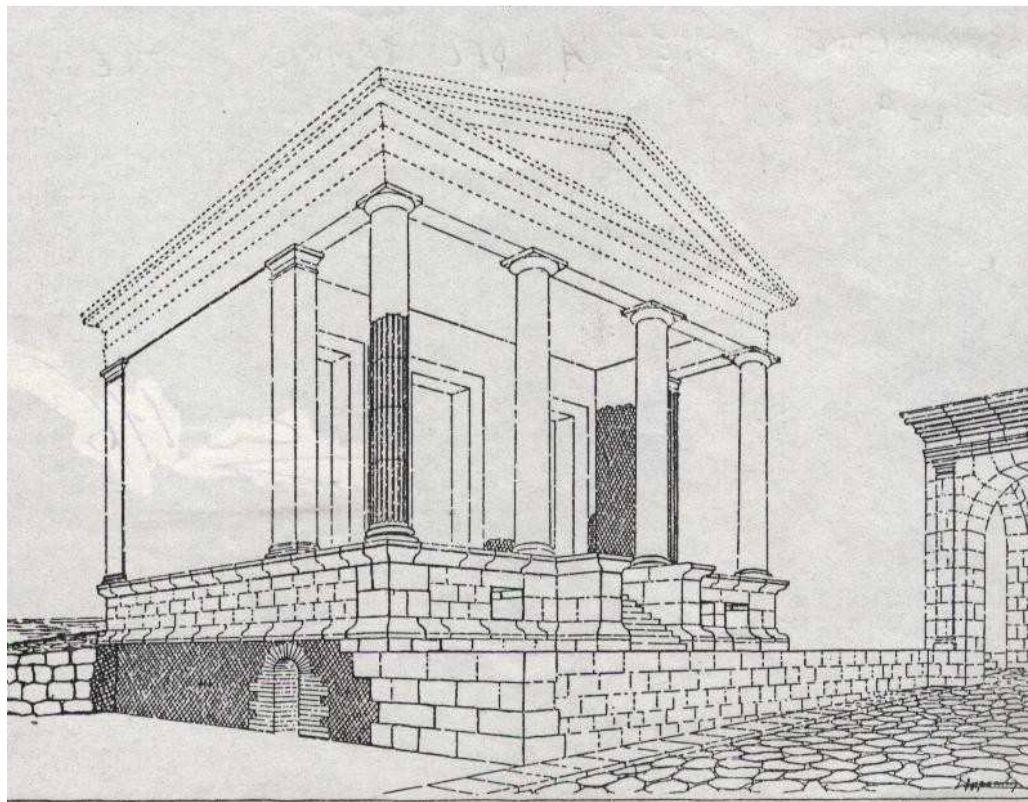
Existence *capitolia* v Terracině byla potvrzena po druhé světové válce, kdy byly objeveny pozůstatky dvou chrámů, jejichž zdi byly součástí jiných budov. Během bombardování města se objevilo výrazné zdobení chrámových zdí. *Capitolium* stálo na Foru Emilianu, kde dnes probíhá Via Appia.

V polovině prvního století bylo *capitolium* přestavěno na křesťanský kostel a později bylo začleněno do středověkých staveb. Viditelné byly pouze jeho nepatrné části. Původně se předpokládalo, že chrám byl zasvěcen Appolonovi, později jej L. Rossini přisuzuje Jovovi. Až G. Lugli jej koncem třicátých let identifikoval jako *capitolium*, chrám římské kapitolské trojice. Zasvěcení druhého, zřejmě méně důležitého, chrámu je dodnes sporné.

⁹³ Brescia in Vetrina, <http://www.bresciainvetrina.it/bresciaarte/tempiocapitolino.htm>, [online].

⁹⁴ Brescia in Vetrina, <http://www.bresciainvetrina.it/bresciaarte/tempiocapitolino.htm>, [online].

Chrám pochází z první poloviny prvního století př.n.l. Chrám umístěn na foru, má tři *celly*, sklepení je umístěno pod nimi. Už jen z těchto skutečností G. Lugli usuzuje, že chrám je skutečně *capitolium*. Chrám se podle M. I. Pasquali dokonale hodí pro potřeby tohoto kultu.⁹⁵

Rekonstrukce chrámu kapitolské trojice v Terracině⁹⁶

Capitolium ve Veroně

Capitolium ve Veroně stávalo na Foru Judicialu. Forum s *capitolium* stály pravděpodobně na opačném - levém - břehu řeky, než zbytek města s citadelou. Přesto se A. L. Frothingham domnívá, že *capitolium* bylo situováno na pravém břehu řeky Adige. A to z toho prostého důvodu, že prostor zasvěcený pro římskou kolonii nemohl být narušen tekoucí vodou. Na levém břehu bylo patrně municipium založené mezi lety 89 př.n.l. a 49 př.n.l.. Na pravém břehu vznikla Římská kolonie kolem roku 27 př.n.l. za vlády císaře Augusta.

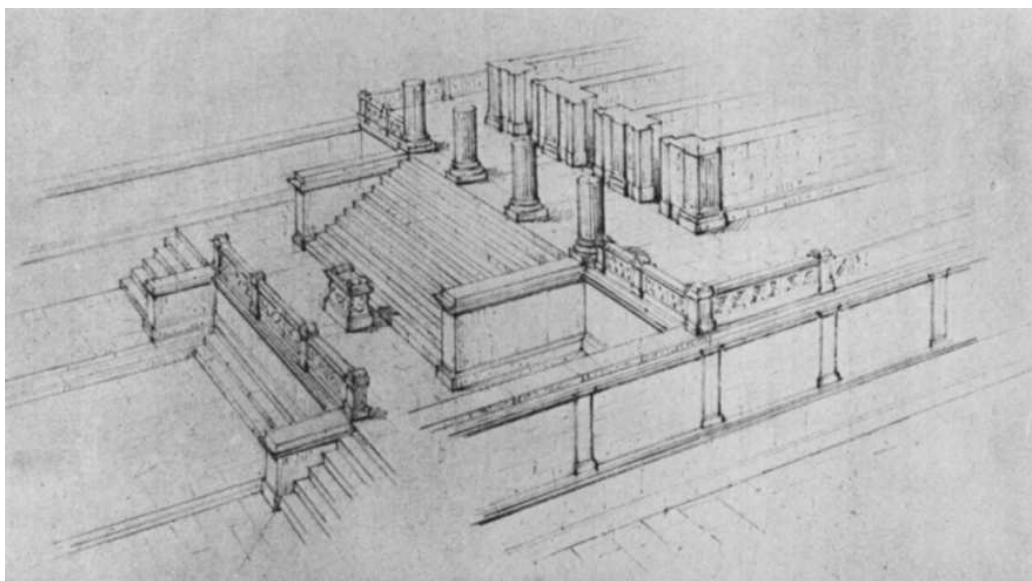
V koloniích bývalo zvykem napodobovat Řím, jak nejvíce bylo možno. Proto bylo ideální posadit *capitolium* na vrchol nad městem, nejlépe nad forem. Frothingham

⁹⁵ Terracina Rialzati, <http://terracinaforum.com/terracinariatzati/archives/2609>, [online].

⁹⁶ Terracina Rialzati, <http://terracinaforum.com/terracinariatzati/archives/2609>, [online].

se domnívá, že *capitolium* stálo jižně od dnešního Corso Borsari u Via Pellicciai. V tomto místě bylo nalezeno návrší, zřejmě uměle vytvořené. Frothingham zde našel zadní stěnu *celly* a *pronaos* ústící na Corso Borsari, kolmý na *decumanus*. V západní části chrámu byly nalezeny pod *pódiem* sklepní místnosti. *Pódium* později sloužilo jako základní deska pro další stavby.

Capitolium bylo zřejmě postaveno za císaře Augusta. Frothingham se tak domnívá na základě užití stavebních metod.⁹⁷

Rekonstrukce Capitolia ve Veroně⁹⁸

Capitolium v Cumae

Město Kýmé bylo první řeckou kolonií založenou v Itálii v 8. století př.n.l. Pod římskou nadvládou se dostalo v roce 338 př. n. l.

Capitolium bylo postaveno na akropoli nad městem. Ta byla přebudována koncem 6. stol. př. n. l., kdy do oblasti přišli Samnité⁹⁹. Původní osídlení bylo řecké. Z návrší nad městem byla odstraněna vegetace, stávající budovy byly částečně zakryty a bylo vytvořeno nové město, jehož organizace byla radikálně odlišná od předchozí. Stavby byly důsledně orientovány v osách, jelikož město mělo řádný urbanizační plán. Za definitivní podobu města je zodpovědný Aristodemus. Právě on započal se stavbou

⁹⁷ A. L. Frothingham, *Discovery of the Capitolium and Forum of Verona*, 1914.

⁹⁸ A. L. Frothingham, *Discovery of the Capitolium and Forum of Verona*, 1914.

⁹⁹G. Greco, *La definizione degli spazi pubblici a Cuma tra Greci e Sanniti*, 2008.

monumentálního chrámu Jupitera Optima Maxima. Nové velkolepé stavby ve městě byly stavěny z bloků tufu a byly bohatě zdobeny.

Nejvýše bylo postaveno právě *capitolium*. Za něj se považuje stavba sakrálního typu nalezena na jihozápadním konci fora, která měla obdélníkový oltář. Byly zde nalezeny i pozůstatky sloupů. Dochovali se pouze části obvodových zdí. Stavba vzhledem ke svému umístění zřejmě fungovala jako sakrální i veřejné centrum města. Chrám byl postaven mezi začátkem 4. stol. př.n.l. a první dekadou 3. stol. př.n.l. V této době město Cumae asimilovalo do římské společnosti. Přesto mu byla ponechána velká vnitřní autonomie včetně vlastních kultů a božstev.

Architektonická výzdoba chrámu v Cumae¹⁰⁰

¹⁰⁰ G. Greco, *La definizione degli spazi pubblici a Cuma tra Greci e Sanniti*, 2008.

Capitolium v Pompejích

Pompeje se staly římskou provincií ve 3. stol. př.n.l. Do té doby byl jejich hlavním bohem Appolon. S Římskou říší přišel Jupiter Optimus Maximus a celá kapitolská trojice.

Capitolium bylo postaveno ve 2. stol. př.n.l. Koncem 2. stol. př.n.l. byla stávající stavba ještě rozšířena. V roce 62 n.l. byl chrám značně poškozen při zemětřesení. Při výbuchu Vesuvu v roce 79 n.l. ještě nebyl opraven. Díky tomu se dochovaly části původního, i když vyhořelého chrámu. Výbuch Vesuvu jej dokonale zakonzervoval a dochovala se značná jeho část. Mezitím byl jako sídlo kultu používán malý chrám Jupitera Meilichia¹⁰¹, který byl zdoben mohutným tufovým oltářem.

Původní *capitolium* stálo na severní straně fora. Jeho budova se mohutně tyčila nad náměstím, jehož užší stranu uzavírala. *Cella* byla prostorná a podlouhlá. Byla přístupná pouze kněžím. Zřejmě v ní byly umístěny sochy Jupitera, Juno a Minervy. Při vykopávkách zde byla nalezena hlava Jupiterova. Pod pódiem byla sklepní komnata sloužící jako městská pokladnice. V přední části chrámu bylo pronaos otevřeno do náměstí se dvěma mohutnými oblouky, které přečkaly téměř bez úhony. *Capitolium* bylo centrem náboženského života v Pompejích.¹⁰²

Pohled na forum v Pompejích, v jehož vrchní části stálo *Capitolium*¹⁰³

¹⁰¹ *Meilichios*=laskavý

¹⁰² Pompeii ruins, <http://www.pompeionline.net/pompeii/temples.htm>, [online].

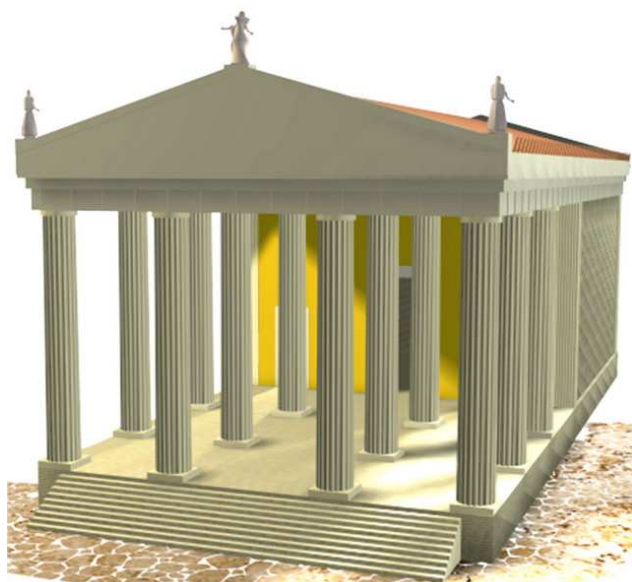
¹⁰³ Oakton Community College, <http://www.oakton.edu/user/0/tparod/art111/RomanEmpire.html>, [online].

Capitolium v Aquinu

Aquinum bylo založeno ve 4. – 3. století př. n. l. a bylo významným volským centrem. Později se stalo vzkvétající římskou kolonií.

Na poli za městem stojí pozůstatky majestátního chrámu, který byl pravděpodobně *capitolium*. Později byl chrám přestavěn na kostel svatého Petra a někdy ve středověku zchátral.

Chrám má klasické dispozice *capitolia*, dodnes jsou viditelné pozůstatky *pódia* a čtyři řady korintských sloupů. Že byl chrám skutečně *capitolium* se usuzuje i z toho, že zde byly objeveny pozůstatky sochy Junony.¹⁰⁴

Grafická rekonstrukce *capitolia* v Aquinu¹⁰⁵

Capitolium v Thamugadi

Provincie Thamugadi byla založena v roce 100 n.l. císařem Traianem v horách Aurés v dnešním Alžíru. Provincie měla ovládat průchod v těchto horách a její stavba byla důmyslně urbanisticky rozvržena. Přes toto důsledné plánování bylo *capitolium* postaveno vně hradeb města.

V tomto regionu byla již od počátků říše umístěna jedna Augustova legie, časem se posouvala dál a dál na západ. Jelikož tyto hranice byly velmi klidné, nebylo zde

¹⁰⁴ Aquino, Storia Citta Comune, <http://www.aquinosindaco.it/aquinoromana/capitolium.html>, [online].

¹⁰⁵ Aquino, Storia Citta Comune, <http://www.aquinosindaco.it/aquinoromana/capitolium.html>, [online].

potřeba další posádky. Když bylo postaveno město Thamugadi, legie se usadila asi 20km na západ v Lambaesis.

Antičtí urbanisté v Africe často hledali jiná řešení souřadnicového systému než ti v Itálii. Neobvyklý prostor města (až 55% městské plochy) byl ponechán obytným domům. Na městském fóru byl umístěn jen jeden chrám, a na jižním konci fóra bylo ponecháno volné, nezastavěné místo. Morton se domnívá, že toto volné místo mělo sloužit pro umístění divadla. Snad bylo původně určeno pro náboženskou stavbu, ale různé okolnosti ve druhém století našeho letopočtu způsobily, že bylo *capitolium* postaveno za městem. Proto snad zůstalo toto místo volné. Na druhou stranu bylo *capitolium* postaveno západně od města, na spojnici provincií Thamugadi a Lambaesis. Jean Lassus¹⁰⁶ proto předpokládá, že vzhledem k promyšlenému plánování města a skutečnosti, že chrám leží v linii s *cardo maximus*, i když za *pomeriem*, bylo na tomto místě původně plánováno a mělo sloužit jak obyvatelům města Thamugadi tak vojákům z Lambaesis.

Pozůstatky chrámu v Thamugadi¹⁰⁷

Krajina v této oblasti je kopcovitá. *Capitolium* se tyčilo nad městem, což je další z typických rysů tohoto typu chrámu. Bylo postaveno někdy mezi druhou polovinou druhého a první polovinou třetího století z místního kamene. Stavba sama byla monumentální. Tři *celly* byly zasazeny do velkého dlážděného dvora, podél něhož bylo

¹⁰⁶ T.J. Morton, *Moving off of the Grid: Timgad's Urbanism in the Late Second Century*, 2010.

¹⁰⁷ T.J. Morton, *Moving off of the Grid: Timgad's Urbanism in the Late Second Century*, 2010.

portico. Chrám spočívá na *pódiu* 6,7m vysokém. Morton se domnívá, že důvod, proč bylo *capitolium* umístěno mimo město, je existence přirozené vyvýšeniny nad městem, která byla k jeho stavbě příhodnější. Dále také skutečnost, že z jeho průčelí bylo vidět celé město, navíc bylo obráceno k jihu a velkou část dne na něj svítilo slunce.

Přestože *capitolium* nebylo umístěno přímo na foru a se tyčilo nad městem, ale bylo k Foru obráceno průčelím, vizuálně bylo součástí fora a tím pádem celého města.¹⁰⁸

Capitolium v Asturice Augustě

V této Hispánské kolonii Asturica Augusta byly nalezeny dva nápisy: „*I (oui) O (ptimo) M (aximo) Custodi, Iunoni Reginae, Minervae Minervae Sanctae*“ a „*Ioui Optimo Maximo, Iunoni Reginae, Minervae Victrici*“ což zde poukazuje na existenci chrámu, těmto božstvům zasvěcenému. Tyto nápisy pocházejí z konce druhého století a začátku třetího století. Nemáme však žádné jiné informace o chrámu a archeologické důkazy zcela chybí.¹⁰⁹

Capitolium v Hispalis

Nápis nalezený v Hispalis je ještě kusejší než v Austrice Augustě. Stojí na něm: „*M. . . P. . . (st) ATVAM IN CAPIT(olio) /. . . F.C. LOCO IIV . ..TITV. . . /C(oloni) (Coloniae) R (omulae)... D. ..;CIL II,1194*“. Složil jej Rodrigo Caro, který z jeho existence usuzuje na existenci *capitolia* v této provincii, i na základě geologického průzkumu, pomocí něhož byly objeveny pozůstatky chrámu s mohutnými sloupy. Vzhledem k přímé zmínce o *capitoliu* v nápisu je pravděpodobné, že zde chrám skutečně existoval. Jiné doklady však neexistují.¹¹⁰

Capitolium v Tarraco

Osídlení v Tarraco pochází z dob Julia Caesara, Colonia Iulia Urbs Triumphalis Tarraco byla jednou z prvních v Hispánii. Byly zde objeveny nápisy „*Ioui Optimo*

¹⁰⁸ Tamtéž.

¹⁰⁹ M. Bendala Galán, cit. dílo, s. 24.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 14.

Maximo Capitolino“ a „*Ioui Optimo Maximo, Iunoni, Minervae*“. ¹¹¹ Ty zároveň s významem města naznačují existenci *capitolia*, jehož poloha je teoreticky umístěna na pahorek nad městem. Na tomto místě se dnes nachází Katedrála. Bendala Galán však spíše předpokládá, že na tomto místě byl chrám Augustův a Jupiterův (nikoliv chrám celé kapitolské trojice), jež jsou zde částečně zdokumentovány. Na pahorku byly objeveny neúplné architektonické pozůstatky oktastylu.

V každém případě je archeologická dokumentace jen částečná a není možné určit strukturu chrámu ani jeho či zasvěcení.¹¹²

Capitolium v Clunii

Vznik tohoto města bývá přisuzován císaři Galbovi, zřejmě v době jeho správy kolonie Hispania Tarraconensis (po roce 61 n.l.).

V Clunii byly objeveny pozůstatky pódia zřejmě velikého chrámu na foru. Není dostatek informací pro objasnění jeho určení. Všeobecně se předpokládá, že se jedná o *capitolium*, díky nálezů nápisu „*Ioui Optimo Maximo et Iunoni Reginae*“. ¹¹³ Jediným dalším důkazem sloužícím pro existenci *capitolia* je zmínka Suetonia v Galbově životopisu. Galbovi bylo určeno proroctví, jež první vylovila těhotná dívka a později i „*sacerdos Iovis Cluniae*“ - kněz Iovův v Clunii. Dle něho se měl vrátit ze Španělska jako vládce a pán světa, což se později de facto stalo, když se stal císařem (Suetonius, Galba, 206).

Capitolium v Urso

V této Hispánské kolonii založené Caesarem, jejíž celý název zní *Colonia Genetiva Iulia Urbanorum Urso*, je existence *capitolia* velmi pravděpodobná, jelikož už její zakládající ústava pamatuje na hry, které se zde měly konat na počest božstev Jupitera, Juno a Minervy. Jak už jsem citovala výše: „*Duoviri, [...] mají v době výkonu své úřední funkce se souhlasem dekuriů uspořádat gladiátorské zápasy (munus) a divadelní hry pro Iova, Iunonu, Minervu.*“¹¹⁴ Na druhou stranu v textu ústavy není

¹¹¹ Tamtéž, s. 13.

¹¹² Tamtéž, s. 22.

¹¹³ M. Bendala Galán, cit. dílo, s. 13

¹¹⁴ J. Rüpke, cit. dílo, s. 44.

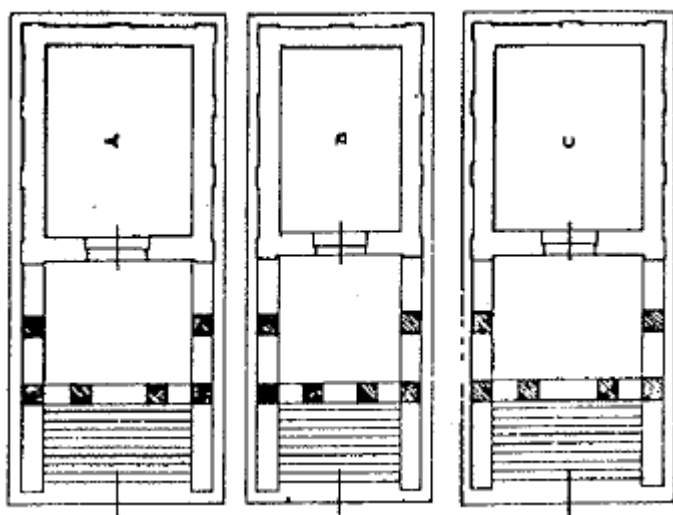
psáno, na jakém konkrétním místě se měly hry konat, a pro existenci *capitolia* v Urso není žádný jiný důkaz, archeologické nálezy zde chybí.¹¹⁵

Capitolium v Baelo

Naopak v Hispánské provincii Baelo, Municipium Claudium Baelonensis, jsou velmi pozoruhodné pozůstatky chrámu, který by vzhledem ke své kompozici, mohl být určen právě k uctívání kapitolské trojice. Tento chrám, nebo spíše chrámový komplex, se skládá ze tří těsně sousedících svatyní malé velikosti (5,4m x 6,1m). Stavby stojí na vyvýšené terase městského fora, na jeho severní straně. Byly postaveny zřejmě v době největšího lesku města, ve druhém století n. l.

Přesto, že chrám byl již od svého objevení považován za *capitolium*, Galán o této skutečnosti velmi pochybuje. Především proto, že nejde o chrám se třemi *cellami*, či apsidami apod., ale jsou zde tři oddělené chrámy. Navíc prostřední chrám je nejužší, přestože by měl sloužit Jupiterovi. Obvykle bývají *celly* stejně široké, popřípadě nejširší bývá právě ta prostřední.

Svatyně podle dochovaných nálezů nebyly postaveny ve stejné době. Nejstarší je patrně východní chrám, potom byl postaven západní chrám a nakonec prostřední. První byl postaven ještě za vlády Claudia a poslední až za císaře Flavia.

Půdorys chrámového komplexu v Baelo¹¹⁶

¹¹⁵ M. Bendala Galán, cit. dílo, s. 22.

¹¹⁶ M. Bendala Galán, cit. dílo, s. 15.

Tento nedostatek jednoty je přinejmenším podivný. Navíc podle Galána v době, kdy byly chrámy postaveny, právo „*iure habebant theatra, thermas et capitolia*“ ještě nebylo uplatňováno i na municipia (viz výše).¹¹⁷

Capitolium v Italice

Italica je další z Hispánských kolonií. Podle Cagiana de Azeveda bylo její *capitolium* umístěno na „Palácovém pahorku“ v Santiponce. Na tomto místě byly objeveny pozůstatky několika chrámů. Jeden z nich byl považován za *capitolium*, ale podle Galána je dnes jisté, že na tomto místě stávaly městské lázně.

Nicméně v jejich bezprostřední blízkosti byly provedeny vykopávky a byl objeven chrám, který by skutečně mohl být *capitolium*.

Tento chrám je směřován na východ a jeho dispozice mohou odpovídat centrálnímu *pronau* a třem *cellám*. Objevena a odkryta byla pouze část zadní stěny chrámu, ve zbývající části jeho půdorysu stojí sousední dům. Chrátové stěny byly zřejmě využity pro stavbu nového domu. Pod ním nebylo možné provést vykopávky. Stěny chrámu jsou na vyvýšeném *pódiu*, tři řady hliněných kamenů jsou spojeny četnými kusy břidlice, na kterých stály vepřovicové stěny. Ty jsou částečně zachovány na jižní stěně. Stěny byly omítnuté hlínou a obílené. Dlažba se skládala z vrstvy zeminy a vápna a také byla obílená. Původní budova se sedlovou střechou ze dřeva vyhořela. Později byla budova chrámu přestavěna a bohatě vymalována. Tato malba se dochovala na několika místech. Nebyly nalezeny žádné sloupy, z čehož Galán usuzuje, že byly také ze dřeva.

Zřejmě se tu jedná o archaický typ *capitolia*, na jehož stavbu byly použity přírodní „netrvanlivé“ materiály, které však byly pečlivě udržované. Velikost byla srovnatelná s ostatními chrámy.

Souběžně se zadní stěnou vede úzká, asi 70 cm široká chodba. Vzhledem k nalezené keramice musel být chrám postaven koncem 3. století př. n. l. a začátkem 2. století př. n. l. Byl postaven zřejmě na přirozené vyvýšenině.

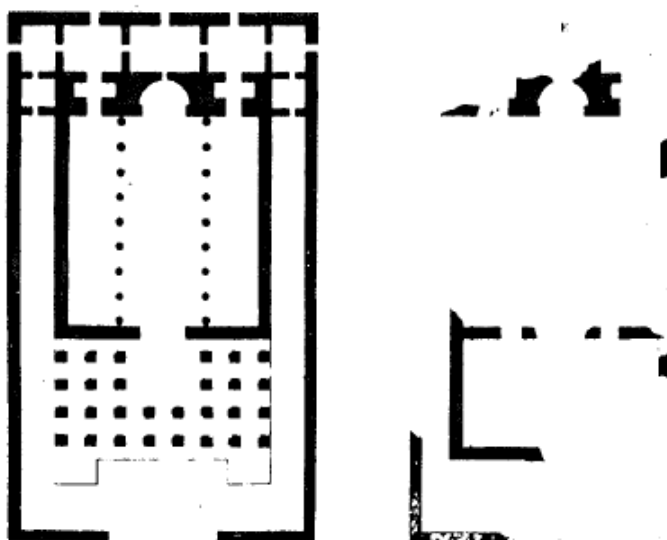
Ačkoliv identifikace chrámu jako *capitolia* je problematická, nepodařilo se zatím nalézt příhodnější vysvětlení. Z části je to i kvůli neúplné archeologické dokumentaci, omezení výkopů apod. Z části i kvůli dohadům o historii provincie vůbec.

¹¹⁷ M. Bendala Galán, cit. dílo, s. 17.

R. Corzo se domnívá, že původní římská osada byla vojenská a domorodí lidé žili v jejím těsném sousedství. A přestože v Italice byla první římská osada na poloostrově vůbec, bylo toto město povýšeno na kolonii až jako poslední, a to za císaře Hadriana. Do té doby bylo pouze municipiem. *Capitolium* snad sloužilo k upevnění koloniální nadvlády.¹¹⁸

Capitolium v Emeritě Augustě

Kolonie Emerita Augusta byla založena roku 25 př. n. l. Octavianem Augustem pro vysloužilé vojáky dvou legií z Cantabrianských válek. Byla hlavním městem římské provincie Lusitania. Byly zde nalezeny pozůstatky chrámu, který teoreticky odpovídá uctívání Jupitera. Popsal jej A. de Laborde. V nalezených zříceninách vidí chrámový komplex s velkým *pronaem*, *cellou* rozdělenou do třech lodí a *apsidou* s trojitým záhlavím. Byla odkryta jen část rozsáhlého *pódia*, která napovídá, že se jedná o impozantní chrám. J. R. Mélida v něm vidí *capitolium* s klasickým uspořádáním. A. de Laborde podle svých architektonických rekonstrukcí usuzuje spíše na křesťanskou baziliku. Chrám navíc stojí daleko od městského centra. Vzhledem k velice kusým nálezům existence *capitolia* v Emeritě Augustě nebyla ani potvrzena, ani vyvrácena.¹¹⁹

Vlevo rekonstrukce půdorysu chrámu v Emeritě Augustě podle A. de Labordeho, vpravo půdorys nalezených pozůstatků¹²⁰

¹¹⁸ M. Bendala Galán, cit. dílo, s. 17.

¹¹⁹ M. Bendala Galán, cit. dílo, s. 22.

¹²⁰ Tamtéž, s. 21.

Capitolium v Thugze

Město Thugga bylo původně drobnou libyjskou osadou. Syrakuský vojevůdce Eumachos převzal vládu nad městem zřejmě ve 4. století př.n.l. Později jej Diodorus popsal jako „město dobré velikosti.“ Velmi brzy se z města stalo centrum Numidie. Caesar připojil Numidské území roku 46 př.n.l. Thugga se tak stala římskou provincií. Město, vzhledem ke své poloze na kopci nebylo přestavěno podle římského vzoru. Město bylo převážně zemědělské, bylo zaměřeno na pěstování pšenice, která byla pro Řím klíčovou plodinou.

V Thugze je snad nejvíce kultů a náboženských staveb v římském Tunisku, jsou tu chrámy Fortuny, Harmonie, Mercura, Venus i původních bohů jako Sidracha a Tanit. *Capitolium* zde bylo postaveno v roce 166 nebo 167 n.l. a jedná se o nejlépe dochovaný chrám. Chrám byl umístěn v srdci města, vedle fora a byl obklopen dalšími chrámy a veřejnými budovami. Ve stejné době bylo ve městě postaveno také divadlo, do kterého se vešlo asi 3500 lidí. Ve městě v té době ale žilo asi 5000 lidí. V tomto nepoměru počtu svatyní a kapacity divadla vidí Hunter odlišné priority domorodého lidu, který se spíše než zábavou zabýval náboženstvím.¹²¹

Kapitolský chrám v provincii Thugga¹²²

¹²¹ D. Hunter, *Provincial Identity in a Roman World: Thugga*, 2011.

¹²² A Rome art lover's, <http://romeartlover.tripod.com/Thugga.html>, [online].

Capitolium v Illiberii

Illiberis je předchůdcem dnešního španělského města Granada. Jediným dokladem možné existence *capitolia* v Municipium Florentinum Illiberitanum je zmínka v křesťanském koncilním kánonu z roku 300-302 n.l. V něm se píše: „Věřící nemají dovoleno chodit do Capitolia obětovat. Je zakázáno, aby křesťan i pohan chodili nahoru, dívali se na Capitolský idol a obětovali mu.“¹²³

Z tohoto nařízení vyplývá, že ve městě musel být pohanský chrám, do kterého chodili místní obyvatelé obětovat svým pohanským, domorodým bohům. Kánon však mluví o *capitoliu* obecně, nikoliv o jednom konkrétním chrámu. Navíc tato zmínka podle Galána zdůrazňuje spíše jeho politickou funkci a jeho význam jako centra pohanství – římského náboženství. Tím mohl být jakýkoliv chrám a slovo *capitolium* je v tomto případě použito jako synonymum pro jakýkoliv pohanský chrám.

Jiné doklady o existenci tohoto typu chrámu v Illiberis chybí.¹²⁴

Capitolium v Cose

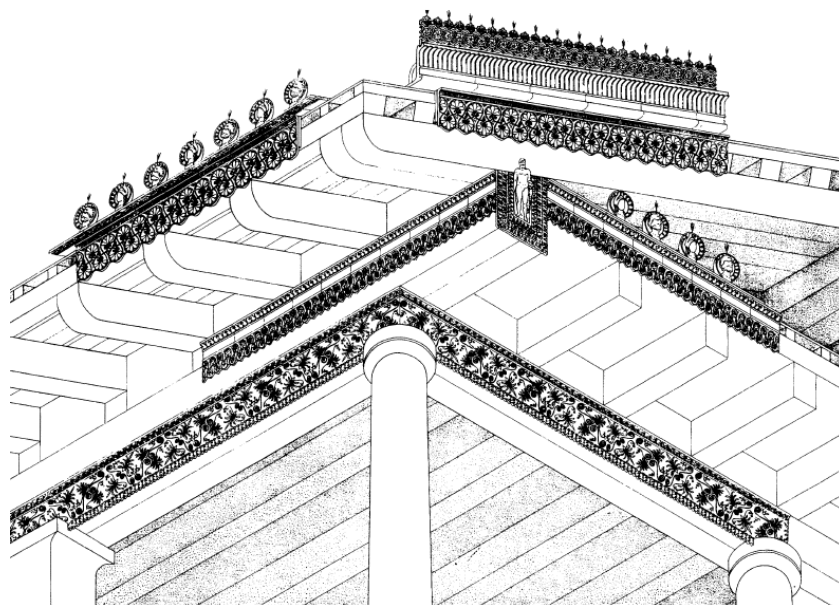
Cosa byla přístavní kolonií založenou v Toskánsku Římany zřejmě roku 293 př. n. l.

Capitolium v Cose, chrám Jupiterův, stál nad forem známém jako Cosa Quadrata. Je to první a jediný chrám pevnosti z doby její první kolonizace z let 293 až 197 př. n. l. Jeho zasvěcení kapitolské trojici však není potvrzeno.

Chrám byl postaven zřejmě v polovině druhého století př. n. l. Raybun se zabývá především jeho terakotovou výzdobou, která měla být modelem dalším římským chrámům. Tato výzdoba byla velmi bohatá, dekorativní proces měl pět historických fází. Zdá se, že v prvních třech fázích (do roku 100 př. n. l.) byl chrám zasvěcen pouze Jupiterovi, zatímco poslední dvě fáze odpovídají výzdobě *capitolii*. Stěny *cell* chrámu byly pravděpodobně také bohatě vymalovány, malba se však nedochovala.

¹²³ J. Vives. Concilios visigóticos e hispano-romanos, 1963.

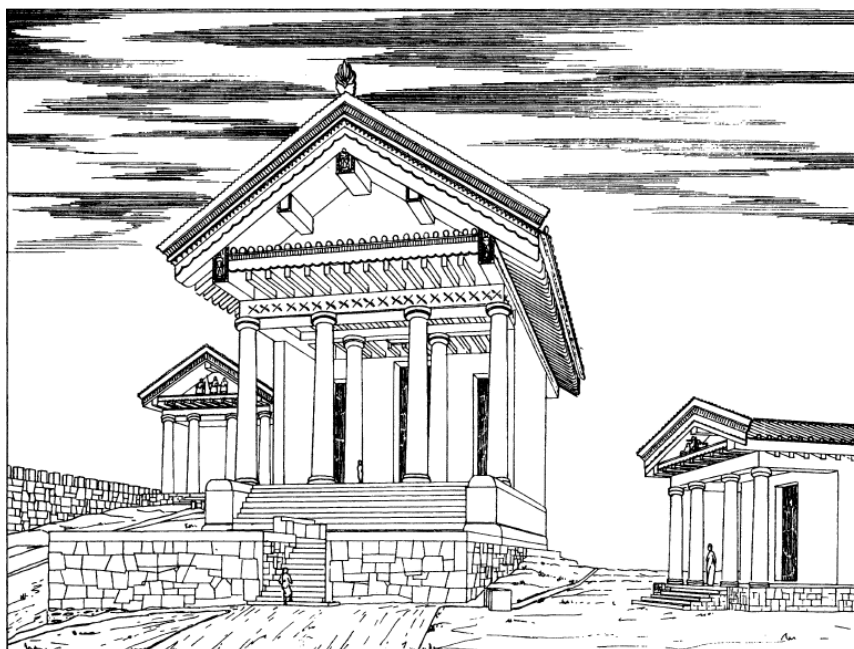
¹²⁴ Tamtéž, s. 23.

Richardsonova rekonstrukce první dekorativní fáze capitolia¹²⁵

Chrám měl centrální *pronaos*, tři *celly* a *portiko* s řadou sloupů.

Chrám byl značně poškozen před rokem 67, kdy v oblasti probíhaly pirátské nájezdy. Rekonstruován byl za vlády císaře Augusta (63 př. n. l. až 14 n. l.) a v této době už byl zřejmě zasvěcen kapitolské trojici.¹²⁶

Rekonstrukce *capitolia* v Cosa podle Browna, v pozadí menší městské svatyně¹²⁷

¹²⁵ R. Taylor, *Temples and Terracottas at Cosa*, 2002.

¹²⁶ R. Taylor, *Temples and Terracottas at Cosa*, 2002.

¹²⁷ R. Taylor, *Temples and Terracottas at Cosa*, 2002.

4. Význam Capitolia

Chrám zasvěcený kapitolské trojici byl postaven za posledního římského krále. Jednou z nejstarších náboženských staveb v Římě byl chrám na Quirinalu, zasvěcený etruské trojici Tinia, Uni a Menrva. První král etruského původu Tarquinius Priscus dal stejné trojici postavit chrám na Capitoliu, stavbu však zbudoval Tarquinius Superbus. Božstva tu byla uctívána ve své latinské podobě se jmény Jupiter, Juno a Minerva.¹²⁸ *Capitolium* bylo velmi významnou stavbou a mělo ve vývoji římské říše zvláštní postavení. V chrámu se soustřeďoval náboženský život celé obce.¹²⁹ Díky Jovově kultu a jeho soše se zde odehrávaly nejdůležitější náboženské události celého Říma.

A. Pariente charakterizuje *Capitolium* stručně a jasně:

„V očích Římanů je chrám výchozím bodem a vrcholem, k němuž směřují všechny významné, ale i tragické události v dějinách, je to symbol národní velikosti. Skromné město Řím bylo hlavním městem univerzální říše, a Capitolium bylo zase centrem města Říma. V myslích občanů Říma fungovala tato analogie přirozeně a postupně se přenášela i do vědomí podrobených provincií a měla tak velký potenciál pro formování a zcelení Římské říše.¹³⁰

Stejně jako se významnému božstvu stavěly chrámy, tak také existence chrámu podtrhovala význam božstva a ještě ho umocňovala:

„staří Římané uctívali jakéhosi Summana, domnělého boha nočních blesků, víc nežli Iova, který měl moc nad blesky za dne. Ale jakmile byl zbudován nádherný a vznešený chrám Iovův, tu díky znamenitosti místa k němu proudily davy takové, že dnes sotva kdo zná alespoň z četby jméno Summanus, které už nemá kde slyšet.“¹³¹

V kapitolském chrámu byly umístěny určité kultovní předměty a votivní dary, či dary božstvům obětované jako poděkování za jejich přízeň. Hošek uvádí, že: „kolem vnitřních stěn chrámu stály četné obětní dary národů podrobených Římu a na stěnách

¹²⁸ R. Hošek, cit. dílo, s. 28.

¹²⁹ R. Hošek, cit. dílo, s. 15.

¹³⁰ A. Pariente, "Capitolium", 1940, s. 106.

¹³¹ Rüpke, cit. dílo, s. 64.

byly zavěšeny bronzové desky, do nichž byl vryt text vítězných smluv římského národa.“¹³²

Na chrámu byla umístěna kultovní terakotová socha Jovova od etruského umělce Vulky z Vejí, později potom chrýselefantínová od Řeka Apollónia z 1. století př. n. l. Sklepení chrámu zároveň sloužilo pro uskladnění státního pokladu. Ve sklepení byly také uloženy tzv. *libri Sibyllini*, Sibyllské knihy. Byla to sbírka vysoce ceněných věštek, která měla do Říma přijít v roce 533 př. n. l. z Kýmé, prý na pokyn Apollonův. O tuto sbírku pečoval desetičlenný sbor pro výkon kultu – *decemviri sacris faciundis*. Na jejich základě se rozhodovalo, která cizí božstva mohou být ve městě uctívána. Božstva jimi schválená, musela být uctívána na způsob řeckého ritu, tzn. čelem k božstvu.¹³³

Dále popisuje cennosti v chrámu uložené, a události, které k tomu vedly, především Livius.

Když vedli Volskové válku s Římany, chtěli se spojit i s kmeny Latinů. Ti však byli proti jakékoliv válce a všechny posly pochytili a odvedli do Říma. Na ten popud propustili senátoři domů šest tisíc Latinských zajatců. Latinové z vděčnosti „do chrámu Iovova na Capitoliu poslali darem zlatý věnec. [...] Nikdy jindy předtím se Latinové ani mezistátními vztahy, ani soukromými styky nepřipoutali pevněji k říši římské jako tentokrát.“ (Livius, Dějiny, II 22)

Po smíření latinských kmenů a dalšímu rozšíření říše, přinášely kmeny dary pro Řím.

„Zatím přišli od Latinů a Herniků do Říma vyslanci blahopřát ke svornému vyrovnání práv otců a lidu a jako dar přinesli Iovovi Nejlepšímu Největšímu na Kapitol zlatou korunu, byť malé váhy, protože jejich majetkové poměry nebyly blahobytné a služby boží se u nich konaly spíše zbožně než velkolepě.“ (Livius, Dějiny, III 57)

Na *Capitolinu* před chrámem končil velký rituál triumfálního průvodu po vítězném tažení. Tento slavnostní vstup vítězného vojska a vojevůdce do města Říma byl vykonáván stále nákladnějším způsobem. V triumfálním průvodu se nosily i obrazy znázorňující dobytá města a poražené národy. Tento triumfální průvod byl významným dovršením válečného tažení.¹³⁴ Roku 437 př.n.l. diktátor Aulus Cornelius Cossus

¹³² R. Hošek, cit. dílo, s. 15.

¹³³ R. Hošek, cit. dílo, s. 29.

¹³⁴ Rüpke, cit. dílo, s. 60.

zvítězil nad Fidenskými, Vejany a Falisky, zabil krále Tolumnia a svlékl mu zbroj. Když na příkaz lidového sněmu triumfálně vtáhl do města, tak jak Romulus prorokoval, zakončil svůj triumf na Capitoliu a

„zavěsil tuto zbroj svlečenou vojevůdci se slavnostním věnováním jako dar v chrámě Iova Feretria poblíže svlečené zbroje Romulovy, což byla v té době první zbroj vojevůdci odňatá, zvaná „spolia opima“. [...] Jako diktátor položil zlatou korunu o váze jedné libry na Kapitoliu jako dar Iovovi, a to z veřejných peněz na příkaz lidového sněmu.“ (Livius, Dějiny, IV 20)

Capitolium bylo důležité i pro některé okamžiky života římských občanů. Každý římský občan v den, kdy oblékl *togu virilis* a tím de facto vstoupil mezi dospělé, obětoval Jovovi oběť v jeho kapitolském chrámu.¹³⁵

Jak píše Rüpke, Jovův kapitolský chrám byl nejdůležitějším místem, kde mohl člověk trávit čas v modlitbách a promluvách k nejvyššímu bohu. Tak tu trávil dlouhé osamělé hodiny Scipio Africanus, a to již od doby, kdy poprvé oblékl mužskou tógu.¹³⁶

Velice důležitý byl chrám i pro chod samotné římské říše. O idách, tedy 13. nebo 15. den každého měsíce, byly v kapitolském chrámu Jovovi darovány oběti. Při slavnostním zahájení nového roku zasedal senát v prostorách chrámu a zasedání začínalo obětováním bílého býka Jovovi nově zvolenými konsuly. Chrám byl důležitý i pro vojevůdce – magistrát, který se chystal k vojsku, zde před svým odchodem konal oběti, stejně tak i při svém triumfálním návratu.¹³⁷

Důležitá byla i jeho rituální čistota, což zmiňuje i Livius: „Na Capitoliu prý byli spatřeni vlci zahnaní od psů; pro to věštné znamení bylo prý *Capitolium* očištěno obětí.“ (Livius, Dějiny, III 29) roku 458 př. n. l.

Jako symbol říše a Říma bylo *Capitolium* zakořeněno v myslích lidí. Když mu hrozilo nebezpečí, cítili se ohroženi i obyvatelé Říma, popř. říše, a toho hojně využívali politici ve svých promluvách k lidu.

V roce 460 př.n.l. vypuklo povstání otroků a vzbouřenců. Na 2500 lidí pod vedením Appia Herdonia sabinského se v noci zmocnilo *capitolia* a tvrze. Proti těmto vzbouřencům vystoupil konsul Publius Valerius a svou řečí se obrátil k lidu:

¹³⁵ R. Hošek, cit. dílo, s. 15.

¹³⁶ Rüpke, cit. dílo, s. 21.

¹³⁷ R. Hošek, cit. dílo, s. 15.

„Jestliže Vás, Quiritové, nedojímá starost o město, jestliže ani o sebe samy se nestaráte, aspoň se styďte za to, že vaši bohové se octli v zajetí nepřátel. Iuppiter Největší, královna Iuno a Minerva a jiní bohové a bohyně jsou obléháni. Tábor otroků má v rukou vaše státní ochranné bůžky. Takhle vypadá podle vás zdravá obec?“ (Livius, Dějiny, III 17)

Později, když konsul Quinctius pronášel svou řeč k lidu, pohrozil v ní: „před branami máte válku; nebude-li odtud zahnána, co nevidět se octne mezi hradbami a bude stoupat na hrad a na Kapitol a do příbytků vašich vás bude stíhat.“ (Livius, Dějiny, III 68) Vylíčil občanům Říma nebezpečí, která je čekají, zůstanou-li k situaci lhostejní, a svou řeč vyvrcholil ohrožením *capitolia* a vlastních obydlí. Konsul chtěl vyburcovat lid, aby se bránil vpádu Aequů a Volsků. To se mu díky jeho plamenné řeči povedlo, „také mládež, [...] ohlížela se po zbraních a po válce, [...] všichni ho prosili i jeho spolukonsula, aby se ujali řízení státu.“ (Livius, Dějiny, III 69) Právě po vyslechnutí hrozby, která se tyčila nad *capitolium*, státním a náboženským symbolem, se mládež aktivizovala.

Dále když byl v roce 445 př. n. l. tribunem lidu Gaius Canuleius, popuzoval svými plamennými řečmi lid proti konsulům Marcu Genuciovi a Gaiovi Curtiovi. Ti popuzovali zase senát proti němu. Jedním z jeho varovných prohlášení bylo: „což nezačnou [tj. Volskové, Aequové a Vejané] do budoucna věřit, že budou stoupat na Kapitolský hrad pod vedením Canuleiovým, až oni – tribunové – otcům vyrvou pevnost ducha zároveň s právem i důstojností?“ (Livius, Dějiny, IV 2) V této promluvě Gaius Canuleius opět využívá symbolu *capitolia*, na který lid slyšel.

Roku 418 př.n.l. proběhlo v Římě spiknutí otroků. „Otroci se spikli, že zapálí město na místech od sebe vzdálených a že ve zbroji obsadí tvrz i Kapitol, až se lid rozběhne a bude se zaměstnávat hašením požáru v domech. Iuppiter odvrátil ty bohaprázdné záměry a na udání dvou otroků byli chyceni viníci a odpykali trest.“ (Livius, Dějiny, IV 45) Další hrozba byla symbolicky zažehnána, tentokrát samotným Jupiterem, a právě to bylo v očích lidu důkazem jeho ochranné moci.

4.1 Romanizace a postavení kapitolského chrámu v rámci Římské říše

Romanizace je proces přenosu římské kultury, i samotný výsledek tohoto přenosu. Integrace provincií do Římské říše je zvětšování sociálně-kulturní a politické homogenity říše.¹³⁸

Znalost sociálního a politického aspektu, s nímž a v němž svatyně fungovaly, je klíčová k pochopení jejich role ve společnosti. Stek tuto funkci ukazuje na místních funkcích svatyní ve vztahu k fungování a organizace osady v italské společnosti. Svatyně vydávají důležité svědectví o společnosti, jelikož ji velice pravděpodobně každý její člen navštěvoval a obětoval v ní.

Oliver de Cazanove se domnívá, že náboženství různých italských kmenů je ve skutečnosti homologní, ale neshoduje je přesně. Stek poukazuje spíše na vztah mezi římskou politickou dominancí a římskými a italskými náboženskými praktikami.

Řím byl obecně nezaujatý čímkoliv, co se dělo mimo jeho území na náboženské scéně. To se změnilo až v období *municipalizace*. Od té doby mohl Řím aktivně ovlivňovat náboženství na územích, kde žili římské občany, tzn. v municipiích a v koloniích. Občanský model náboženství, takový, kde domorodci přejímali aspekty a koncepty římské náboženské kultury z vlastní vůle je vlastně *seberomanizací* na náboženské půdě. Co se však obecně týče římského přístupu k náboženským otázkám říše, zastávali postoj *laissez-faire*.¹³⁹

Římské náboženství bylo velmi symbolické a i zakládání kolonií bylo symbolickým aktem. Patřilo k němu vyorání *sulcus primigenius*, vymezení *pomeria* a obětování ovoce zemi. To vše mělo za účel upevnit římské úsilí o jednotu říše. Založení nového *opida* bylo spojeno s politickými a ideologickými prvky, které víceméně kopírovaly městskou strukturu mateřského města. Kolonie byly vlastně malé kopie Říma, jak se v roce 169 n.l. vyjádřil Aulus Gellius. K těmto prvkům patřilo *auguraculum*, forum a především *capitolium*.

Podle Cicerona byly kolonie pevnostmi římské nadvlády a šířily římské náboženství za hranice samotného Říma. Chráněná architektura, hliněné dekorace a mozaiková výzdoba hrály klíčovou roli v ideologicko-náboženském aspektu římské

¹³⁸ D. Hunter, cit. dílo.

¹³⁹ T. Stek, *Cult Places and Cultural Change in Republican Italy*, 2010. S. 19.

kolonizace. Stejně tak jsou tyto aspekty brány jako agenty a ukazatele náboženské romanizace mimo kolonie. Kapitolský model vyjadřoval urbanizaci a římské ideály, abstrakci imperiální moci a sofistikovanosti, a jeho prestiž byla důvodem, proč byl tento model adoptován i ostatními.¹⁴⁰

Často se podceňuje náboženský vliv kolonií. Zaprvé, *capitolium* je ve skutečnosti daleko méně všudypřítomné, než se často připomíná. A ne vždy bylo postaveno při nebo brzy po založení kolonie. První *capitolia* jsou dokumentovaná ve druhém a prvním století př. n. l. Klíčovou roli hrála v jejich rozšíření především Augustova kolonizace. Proto Bispham dochází k závěru, že se kapitolský model uplatňoval až ve 2. stol. př.n.l. Beardová, North a Price navrhuje, že „imitace náboženství hlavního města říše musí v praxi vždy znamenat kreativní proces, zahrnující přizpůsobení a změnu.“¹⁴¹ Např. v kartaginské kolonii se „vyjadřovala jejich vlastní verze římské identity“. Navíc píše, že „různé kolonie byly římské mnoha různými způsoby“. Svými vlastními. Důležitost kapitolského typu chrámu jako stálého symbolu romanizace pro rané a střední republikánské období je těžké zdokumentovat, stejně tak jako pojem rychle rostoucího efektu romanizace neurbanizovaných oblastí. V Augustově období jsou svatyně a komunita velice úzce svázány.

V náboženské transformaci hrály důležitou roli místní božstva. Domorodci z dobytých území věřili, že jejich božstva odešla do Říma o své vlastní vůli.¹⁴²

Římské náboženské modely se šířily do nových městských center, ale nechaly místní náboženské struktury nedotknuté. Pokud domorodé svatyně fungovaly i po romanizaci, hovoří se o takových jako o přeživších a jako takové byly buď místní výjimkou, nebo se začlenily do římské struktury.¹⁴³ Říše si v tomto stále udržovala politiku nevměšování.

Greg Woolf definuje jako římské: „oblast objektů, věr a praktik, které byly charakteristické pro lidi, kteří se sami považovali a byli uznáváni jako Římané“.¹⁴⁴

Dnes se badatelé začínají stále více zaměřovat na archeologické nálezy, při posuzování vlivu jednotlivých kultur, spíše než na historické prameny. Kulturní rysy

¹⁴⁰ T. Stek, cit. dílo, s. 25.

¹⁴¹ T. Stek, cit. dílo, s. 26.

¹⁴² T. Stek, cit. dílo, s. 31.

¹⁴³ T. Stek, cit. dílo, s. 32.

¹⁴⁴ D. Hunter, cit. dílo.

byly totiž vzácně dokumentovány. Avšak interpretace archeologických objevů může být velmi obtížná, jelikož většina nalezených pozůstatků souvisí s elitou a římskými obyvateli. Např. M. Millet tvrdí, že romanizace v provinciích byla především věcí elit, zatímco prostí lidé žili převážně tradičně.

Devyn Hunter zkoumá případ romanizace původní kultury na příkladu severoafrického města Thugga. Rozhodně je proti formulaci, že Římané „zcivilizovali zaostalý svět“. Hunter poukazuje na fakt, že severní Afrika byla před Římany ovládána Kartaginci a jejich kulturou. Ta v některých oblastech i přes příchod Římanů přetrvala – jednalo se o některé aspekty ekonomiky, politického systému, náboženských institucí, jazyka a urbanizačních zvyklostí. Přes romanizaci Thuggy žili ve městě pravděpodobně dvě rozdílné skupiny obyvatel – římstí občané a původní *pagus*¹⁴⁵. A tyto skupiny žily zřejmě částečně odděleně. Město samo bylo směsí kultury libyjsko-punské a římské.

Od éry císařství bylo připojení území k říši symbolizováno zasvěcením oltářů Římu a Augustovi. Římský císař Augustus byl přijat jako vládce tím, že byl ve městě postaven jeho oltář. Zároveň ale byla ve městě postavena svatyně Saturnova, jako odraz původního náboženství. V průběhu let stále více splývali občané s *pagus* a kartaginské náboženství se snadno integrovalo do římského. Hlavními punskými bohy byli Ba'al a Tanit. Vzhledem k tomu, že obyvatelé Thuggy uctívali mnoho bohů, nebylo jim mnoho proti mysli přijmout jisté římské praktiky. Mezi ně patřil posun ve jménech bohů a stavba římských oltářů. Tanit se postupně identifikovala s Juno a Ba'al se Saturnem.

S tím, jak rostl význam Thuggy a získala nový titul *municipium*, získala právo postavit další chrámy a právo na další architektonický rozvoj. Opět se zde nedají popřít původní punské kořeny, jelikož chrám Saturna byl postaven na místě původní Ba'alovy svatyně. Severoafrické chrámy byly často staveny se třemi *cellami* (objeveno jich bylo celkem 13), aniž se jednalo o *capitolia*. Byl to punský zvyk. Stejně tak je před římskými svatyněmi v Africe nacházen jakýsi práh se zářezy, který zřejmě sloužil k očištění obuvi, což byl punský zvyk. V Thugze se tak unikátně mísí původní architektonické formy a náboženské cítění zároveň s římskými prvky. Tento styl je ovlivněn lidem a zpětně tento lid ovlivňuje.

Vily majetných občanů Thuggy pocházející převážně ze třetího století jsou velice podobné vilám objeveným v Římě nebo v Pompejích. Např. dům Dionýsa a

¹⁴⁵ *Pagus*=menšinová komunita uvnitř pospolitosti občanů

Odyssey je bohatě vykládán mozaikou s výjevy epických a mytologických scén, které možná odkazují na kultury, jež jejich majitelé vyznávali. Na podlaze lázní z 3. století je obraz Kyklopa přikovaného třemi Jupiterovými blesky v jeskyni Vulcana. Přestože tyto mozaiky pochází z římských staveb, obyvatelé Thuggy zřejmě tyto příběhy znali už před romanizací severní Afriky. Některé budovy jsou stavěné už Foinýčany či Řeky. Zajímavým ukazatelem při míře romanizace místní kultury jsou náhrobní nápisy. Jsou cenným znamením jazykové loajality. Byly zde nalezeny hroby, na nichž jsou pouze domorodá jména, hroby s původními jmény přechýlenými do latiny, i hroby se jmény tvořenými podle římského vzoru z *prenomen*, *gentilicium* a *cognomen*. Přes tyto rozdíly, které značí odlišnou národní příslušnost, byli občané vždy pohřbíváni spolu s *pagus*, což značí, že neviděli důvod pro rozdělení těchto „vrstev“ ani v životě, ani ve smrti. Občané i *pagus* tvořili společnou komunitu, která se v průběhu času stále více sjednocovala. Komunita fungovala v římském světě na půdě libyjsko-punských tradic, které se aktivně začlenily do každodenního života společnosti. A Hunter věří, že podobný model jako v Thugze existoval na většině míst Římské říše.¹⁴⁶

Podobně tento proces romanizace popisuje a vysvětluje William Van Andringa. Nápis objevený v roce 1973 v severozápadní Galicii a zdi ve městě Lugo/Leon, vypovídá mnoho o náboženské situaci ve druhém století n. l. Stojí na něm: “Božským silám Augustovi, Juno Regině, Venus Victrix, Africké Caelestis, Frugiferovi, Augustě Emeritě a Larům Callaecii, Saturninovi, svobodnému Augustovi”¹⁴⁷ Z tohoto nápisu je vidět, že zde působí velké množství božstev, římských i provinciálních. Uctívání císařského kultu, římských bohů a místních bohů zaručoval širokou síť ochrany použitelnou kdykoliv a v jakékoliv situaci. Je to jakési náboženské pojištění.

Obětovat císaři nebo za císaře bylo prostředkem zachování míru v zemi, jelikož ten byl přímo spojen s panovníkovou schopností obstát jako hlava státu. Dalším prostředkem bylo dodržovat náboženskou hierarchii. Nejvyšším bohem byl Jupiter Optimus Maximus. Přestože na nápisu v Lugo není přímo jmenován, této skutečnosti si byl každý v říši, v době tzv. *Pax Romana*, vědom. Městské kultury, státní kultury a moc Říma, přestože byly prováděny rozdílnými způsoby v nesčetném množství různých komunit, které tvořily strukturu říše, dominují náboženství ve druhém století n. l.

¹⁴⁶ D. Hunter, cit. dílo.

¹⁴⁷ W. Van Andringa, cit. dílo. S. 83.

Náboženství mělo jedinečnou funkci, v provinciích podporovalo a vytvářelo imperiální moc pomocí spojení římských kultů s tradičními občanskými kultury prostřednictvím jejich jemných kombinací. V náboženství, které je charakteristické svou rozmanitostí a velkým počtem bohů a božstev je jen logické, že právě náboženská integrace je prostředkem imperiální moci.

Původní obřady obyvatel provincií zůstaly občas zachovány a byly dokonce Římany uznávány. Např. císař Titus byl v Egyptě přítomen uvedení nového býka na trůn. V souladu s tradičními rituály měl na sobě dokonce královskou čelenku.

Tato náboženská transformace - *interpretatio Romana* - je možná díky podobnosti božstev a sféře jejich vlivu. Ovšem stávalo se, že místní bohové si ponechali svá jména a funkce, snad proto, že se nenašel žádný vhodný římský ekvivalent nebo byl bůh aktuální a měl jen místní rozměr.

Van Andringa upozorňuje na chybu rozlišování bohů v provinciích na římské a orientální, právě proto, že docházelo k jejich transformování.

Tato římská tolerance k ostatním bohům měla jeden účel. Tím bylo podrobit si domorodé obyvatelstvo za současného udržení jejich částečné autonomie, pro snazší správu provincií a udržení míru a občanského klidu v říši. Autonomní společenství by si samo mělo určovat náboženské kultury a náboženský kalendář. Tato zákonitost platila i v koloniích, i když zakládání kultů a jejich správa byly řízeny podle římského práva. Jediným ústupkem Římu mělo být snad ustavení kultu kapitolské trojice, jak o tom svědčí zakládací dokument kolonie Urso v Beatice (viz výše). Přijetí hlavních římských bohů a patronů římského státu za patrony všech římských komunit bylo logickým vyústěním této praxe. Co se týče všech ostatních kultů, měly komunity svobodnou volbu – záleželo na jejich specifických a aktuálních potřebách.

Většina *capitolií* v provinciích Afriky byla postavena ve druhém nebo na začátku třetího století n. l. V tomto období byla totiž většina měst povýšena na municipia či kolonie. Např. ve městě Sabratha mělo postupné umocňování jeho významu za následek výstavbu monumentálního *capitolia* v centru města, kde již stály chrámy Liber Pater a Serapis. V Djemile bylo *capitolium* postaveno snad již v době založení kolonie za doby Nervy nebo Traiana. Ani toto nebylo podmínkou. Např. v Thugze bylo *capitolium* zasvěceno za Marca Aurelia římskými občany i domorodými *pagus* v době, kdy byla Thugga součástí kolonie Kartága. V některých případech však

domorodý kult a praktiky postupně vymizely bez přispění Římanů, např. posvátný okrsek v Sabratře přestává být aktivní na konci prvního století n. l.

K šíření kultu nejvyššího římského boha Jupitera Optima Maxima docházelo prostřednictvím kolonizace a municipalizace. Jupiter Optimus Maximus byl garantem veřejných přísah a jako takový byl vhodný i jako garant měst, z nichž se staly městské státy. Jupiter byl také ideální prostředek komunity k vyjádření jejího politického sblížení s Římem. Dalším kultem, který se úspěšně šířil po říši, byl kult Mithry. Nebyl zde přitom konkurentem, ale koexistoval tu vedle místních kultů. V provincii Aquitaine byly zasvěceny dva oltáře na různých místech – jeden patřil Jupiterovi a druhý Fortuně Augustě. Tyto dva oltáře, patřící nejdůležitějším kultům, stačily pro vytvoření společné identity s Římskou říší nezávisle na existenci původních kultů a božstev. V kolonii Convenae občan domorodého původu Lucius Pompeius Paulinianus obětoval na oltáři Jupiterovi Optimovi Maximovi pro blahobyt své rodiny. Ve stejné době obětoval on nebo jiný člen rodiny v nově vysvěcené svatyni místní bohyně Artahe. Být občanem neznamenal vzdát se rodinných bohů – naopak. Zbožnost znamenala, že rodinný kult musí být udržován. V této souvislosti píše Van Andringa o dvou nejdůležitějších státních kultech. Těmi byly kult kapitolské trojice a císařský kult, které jsou si v jistých směrech velice podobné. Ve většině provincií, kolonií a municipií by se dal nalézt oltář nebo chrám zasvěcený buď zbožštěnému císaři, nebo kapitolské trojici. Nesčetné kombinace těchto dvou kultů, různé od města k městu, podtrhují jejich nesporný význam. Avšak tyto kulty nemohou být brány jako projevy slepé oddanosti. Naopak byly projevem upřímného ‚podnětu‘ dotyčných lidí. Integrace byla považována za její samozřejmost a v podstatě znamenala, že lidé z provincií sdíleli osudy Římanů. Ochrana města byla neoddělitelně spojena s osudy říše.

Jedním z nejdůležitějších svátků roku byl 3. leden, kdy probíhal novoroční slib císaře. Během těchto svátků byly pronášeny také modlitby za zdraví císaře. Na těchto každoročních standardizovaných úkonech zbožnosti se podílela většina obyvatelstva říše. Důvodem bylo jejich hluboké přesvědčení, že osud říše závisí na schopnostech císaře zhostit se mimo jiných i úkonů náboženských. Budoucnost a zachování města záviselo na míru, který suverén poskytl své zemi. Obecně byli bohové uctíváni především v zájmu císaře.

Tento důvod byl hlavním argumentem Caracallova ediktu z roku 212 n.l. Tento edikt zaručil římské občanství všem svobodným mužům říše. “Věřím, že budu sloužit ke slávě nesmrtelných bohů, řeckých i římských, když učiním všechny, kteří jsou součástí mého lidu, účastníky jejich kultu spolu se mnou. Z tohoto důvodu zaručuji římské občanství všem poutníkům na zemi.“ A tak se stal Řím společnou vlastí pro všechny.¹⁴⁸

Municipia a silně romanizovaná města si zvykla na římskou formu náboženství, kdy na ně dohlížela síť božstev a zbožštěná císařská moc. Instituce římského občanství souvisela s potřebou autonomních měst být zcela integrovány do říše. Lidé z provincií se z role poražených přetransformovali do role dobyvatelů, stejně jako jejich bohové. Tím, že se staly římskými občany a jejich bohové byli najednou římskými bohy, se stali vlastně vítězi, nikoliv poraženými. Samozřejmě Řím sám o sobě a udělení jeho občanství nenahradil lidem jejich vlast, ale začlenění celého domorodého společenství znamenalo podílení se na velkolepém osudu Říma. Proto městské kulty úzce souvisely s podporou panovníka a jeho úkolem vládnout. Náboženský rozměr pomohl člověku tuto skutečnost přijmout. Ovšem s postupem času a neschopností císaře zabezpečit *Pax Romana* se tato institucionalizovaná zbožnost stala absurdní.¹⁴⁹

¹⁴⁸ W. Van Andringa, cit. dílo. S. 92.

¹⁴⁹ W. Van Andringa, cit. dílo. S. 87 – 95.

4.2 Capitoly v USA

Spojené státy americké jsou federativní prezidentskou republikou a skládají se z 50 států. Když tento státní celek vznikal, nechali se jeho zakladatelé inspirovat římskou republikou. Stejně jako v Římě musí každý zákon projít nejdříve shromážděním občanů – Sněmovnou reprezentantů, a potom postupuje do Senátu. Otcové zakladatelé jsou přirovnáváni k antickým heroům, George Washington má v muzeu americké historie sochu, kde je oblečen v římské tóze a sandálech.¹⁵⁰

Stejně tak inspirovala Američany i idea *capitolia*, symbolu moci, síly a jednoty státu. Každý z 50 amerických států má své hlavní město - správní středisko. V těchto městech se nacházejí správní budovy, kterým se říká *State Capitol*, či *Statehouse* nebo *Legislative Hall*, souhrnně se o nich hovoří jako o *American State Capitol Buildings*. V těchto budovách se obvykle setkávají legislativní orgány, nacházejí se zde kanceláře úředníků, guvernéra a další instituce. Často zde mají sídlo knihovny a muzea či nejvyšší soudy. Žádné jiné světské budovy nenesou tak zřetelné známky římské inspirace. Těmi jsou především mohutné mramorové sloupy, široká sloupořadí a kopulovitá klenba ve středu budovy. Kopule je zde využita jako symbol jednoty a síly.¹⁵¹

Nejznámější z těchto budov je jednoznačně budova Capitolu ve Washingtonu D.C., hlavním městě USA. Stavbu inicioval v roce 1791 Thomas Jefferson, tehdejší první státní sekretář. Capitol byl původně sídlem Kongresu, kongresové knihovny, Nejvyššího soudu, okresního soudu a dalších úřadů. Později byly pro tyto instituce postaveny vlastní budovy. Capitol je jednou z nejvýznamnějších budov USA a jeho symbolika a podobnost s Římem je záměrná.

Když inženýr Pierre Charles L'Enfant plánoval město Washington D.C., přisoudil Capitolu místo na vyvýšeném východním konci Jenkins Hill. Doslova se vyjádřil, že „podstavec čeká na monument.“¹⁵² Stejně tak i římské chrámy byly stavěny na vyvýšeninách nad městem. Architektem budovy se stal skot MUDr. William Thornton. Výstavba byla započata roku 1793 a dostavba původního plánu budovy byla dokončena roku 1826. Kongres se však poprvé v budově sešel už 17. listopadu roku 1800. Budova byla několikrát dostavována, naposledy přibýlo centrum pro návštěvníky,

¹⁵⁰ Internetový časopis oko, <http://oko.yin.cz/20/dedictvi-rimskeho-imperia/>, [online].

¹⁵¹ Cupola. <http://www.cupola.com/html/bldgstru/statecap/cap01.htm>, [online].

¹⁵² Architect of the Capitol, <http://aoc.gov/history/us-capitol-building>, [online].

kteře bylo dokončeno v roce 2008. Dnes se v severním křídle Capitolské budovy schází Senát a v jižním křídle Sněmovna reprezentantů, legislativní orgány Spojených států Amerických. Zároveň slouží i jako kanceláře kongresmanů. Budova je používána při slavnostních příležitostech celostátního významu, jako jsou prezidentské inaugurace a uvedení do funkce významných osob. Capitol Spojených států Amerických je zároveň muzeem amerického umění a historie a je navštěvován miliony lidí každý rok.¹⁵³

V budově byla postavena hrobka, původně určená pro prvního prezidenta Spojených států Amerických George Washingtona. Ten si ovšem přál, aby byl pochován ve svém rodišti na Mount Vernon a proto tato hrobka zůstala prázdná.¹⁵⁴

„Capitol stojí jako pomník vynalézavosti, odhodlání a zručnosti Amerického lidu.“¹⁵⁵

Východní křídlo v roce 1800¹⁵⁶

Capitol v roce 1846¹⁵⁷

Kopule Washingtonského Capitolu dnes¹⁵⁸

¹⁵³ Architect of the Capitol, <http://aoc.gov/facts/capitol-hill>, [online].

¹⁵⁴ Architect of the Capitol, <http://aoc.gov/facts/capitol-hill>, [online].

¹⁵⁵ Architect of the Capitol, <http://aoc.gov/history/us-capitol-building>, [online].

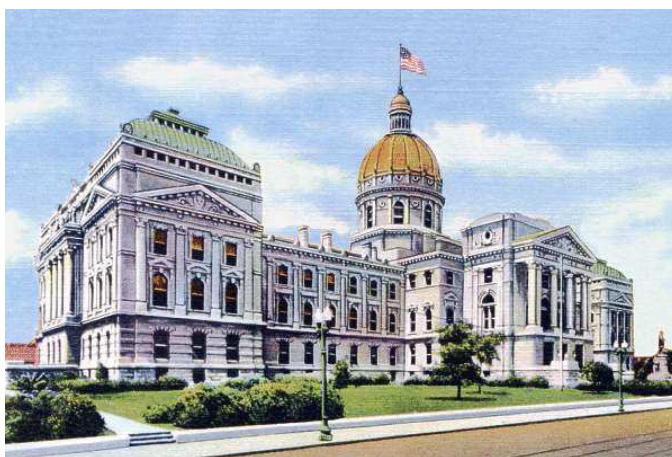
¹⁵⁶ Flickr, <http://www.flickr.com/photos/uscapitol/6082070427/lightbox/null>, [online].

¹⁵⁷ Flickr, <http://www.flickr.com/photos/uscapitol/6080112655/lightbox/>, [online].

¹⁵⁸ Flickr, <http://www.flickr.com/photos/uscapitol/6082095753/lightbox/>, [online].

Jak už bylo řečeno, Capitoly se nachází ve všech hlavních městech USA. Mezi dalšími bych ráda uvedla ještě alespoň jedno.

Indianapolis je hlavním městem státu Indiana. Je důležitým městem USA, jelikož stojí na křižovatce železničních tratí vedoucích přes celou severní Ameriku. Jeho hlavní budovou je Capitol, který byl v Indianě postaven po roce 1831, kdy byli za jeho projektanty vybráni newyorští architekti Town a Davis. Jejich návrh uspěl mezi 21 dalšími, všechny návrhy byly v řeckém stylu. Tento styl se stal obvyklým pro většinu veřejných budov z tohoto období. Řecké národní obrození a jeho povstání za nezávislost z roku 1821 bylo inspirací pro americký lid a vzbudila jejich vlastní demokratické kořeny. Zadání projektu na *Statehouse* v Indianapolis znělo „budova, která by odpovídala charakteru Parthenonu v Athénách“. K původnímu návrhu byla později přidána ještě kopule.¹⁵⁹ Původní stavba byla zbořena roku 1877, jelikož přestala být pro rostoucí město dostačující. Nový Capitol byl postaven ve stylu italské renesance, ve tvaru řeckého kříže, s centrální kopulí a rotundou. Interiér byl v korintském stylu. V prvním patře měl kanceláře guvernér a další správní úřady, ve druhém patře se potom scházela Sněmovna reprezentantů a Senát. V budově se nacházel i Nejvyšší soud Indiany. V roce 1888 byl za prezidenta USA zvolen Indianský advokát Benjamin Harrison. V té době se v celé Unii stavěly nové kapitolské budovy a Harrison mohl poukázat na indianapoliský Capitol jako na příklad toho, jak moderní stát vytvořil tak krásnou a zároveň praktickou veřejnou budovu.¹⁶⁰

Indianský Capitol na pohlednici z 20. století¹⁶¹

¹⁵⁹ Indiana department of administration, <http://www.in.gov/idoa/2433.htm>, [online].

¹⁶⁰ Indiana department of administration, <http://www.in.gov/idoa/2434.htm>, [online].

¹⁶¹ Cupola, <http://www.cupola.com/html/bldgstru/statecap/slide/incap1e.htm>, [online].

Závěr

Závěrem bych ráda shrnula několik poznatků, k nimž jsem ve své práci analýzou, popisem a komparací dospěla.

Podařilo se mi víceméně potvrdit původní hypotézu, totiž že římské *capitolium* je nejdůležitější stavbou, jaká v Římě stála. Chrám byl důležitý jak pro náboženství říše, tak pro její politiku, stejně tak i pro vojenství, architekturu a v neposlední řadě i pro obyvatele říše samotné.

Capitolium bylo symbolem Římské říše a jako její připomínka bylo postaveno v množství římských kolonií a provincií, především v období republiky, ve 2. století n.l.

Všechna *capitolia* nebyla stejná a nebyla postavena ani ve stejné době ani na stejném místě ve městě. Obecně se dá ale říci, že šlo vždy o chrám, který měl centrální *pronaos*, tři *celly* nebo *cellu* rozdělenou na tři lodě a sloupové *portiko*. Chrám stál na vyvýšeném *pódiu*, pod nímž se nacházely sklepní prostory. Tento typ stavby chrámů je označován jako toskánský, neboli etruský. Chrám stál na důležitém místě ve městě, na *foru*, nebo byl z *fora* dobře viditelný. Stával na křižovatkách ulic *cardo* a *decumanus*, nebo alespoň na jedné z nich. Pokud to bylo alespoň trochu možné, stál chrám na vyvýšenině, stejně jako původní chrám v Římě. V některých případech byla vyvýšenina uměle navržena, např. ve Veroně. V chrámu se nacházely kultovní sochy, oltáře a další kultovní předměty. Ve sklepení chrámu se obvykle nacházela městská pokladnice. Přístup na kultovní místa, tzn. do *cell* měli jen kněží, ostatní obětovali na centrálním oltáři umístěném většinou v *pronau*.

Stavba kopie římského chrámu v koloniích a provinciích byla důkazem, že město je kultovně stejně důležité pro celou říši jako samotný Řím. Obětování kapitolské trojici bylo důležité pro udržení fungování *pax romana* a každý obyvatel říše si toto uvědomoval.

V procesu romanizace hrál chrám kapitolské trojice roli zásadní, alespoň co se týče jeho náboženské stránky. Tím, že domorodci přijali za své římské bohy a stali se tak součástí Římské říše, stali se vítězi a nikoliv poraženými ve válce o své území. Římská říše je vzala pod svá křídla a slíbila jim prosperitu a mír. Nechala jim značnou míru autonomie, spíše než aby jim něco brala, nabízela domorodcům účast na historii velké všemocné a neporazitelné říše. Ti si pak sami mohli vybrat, zda si ponechají své

bohy a budou jim dále obětovat, nebo se spokojí s novými, úspěšnějšími bohy Říma. Proces integrace byl většinou nenásilný a plynulý. Většina domorodých kultů sama vymizela nebo asimilovala pod kultury římské.

Co se týče chrámu samotného, tím že zde domorodci obětovali, podporovali tím vlastně Řím a především římského císaře, který byl zárukou *pax romana*. S tímto fenoménem úzce souvisí kult císařů, kdy byl samotným předmětem uctívání všemocný římský císař, „bůh“, který byl postaven na roveň samotnému Jupiteru Optimovi Maximovi.

Dále bych se ráda vyjádřila k procesu psaní práce. Ani v tištěných, ani v internetových zdrojích se mi nepodařilo najít ucelený seznam *capitolií*. Různí autoři zmiňují většinou pouze *capitolia* na určitém území, které je zajímavá, popřípadě z určité dobové epochy. Ve své práci uvádím 50 *capitolií*, která se mi podařilo objevit. Tento počet není konečný. *Capitolia* 1. – 6. jsou víceméně obecně známá, na *capitolia* 7. – 21. odkazuje Frothinghamův článek, na *capitolia* 22. – 24. Maria Pasqualiová, na *capitolia* 26. – 32. odkazuje italská wikipedia.org. Na španělská *capitolia* odkazuje Velázquez. Naprostá většina *capitolií* se nedochovala, nejlepším příkladem je *capitolium* v Římě. Velké množství *capitolií* na svůj objev teprve čeká pod vrstvou zeminy či jako části jiných, novějších budov. Některá *capitolia*, která uvádím, navíc nejsou definitivně a bez pochyby potvrzena jako místa uctívání kapitolské trojice, ale podle jejich vzhledu a umístění je tato identifikace více než pravděpodobná.

Nakonec své práce bych ráda poznamenala, že jsem byla příjemně překvapena, jaké množství informací o římských *capitoliích* se mi podařilo objevit. Upozorňuji však, že většina těchto zdrojů je internetových, v jazyce převážně anglickém a italském, popřípadě španělském. V české literatuře, a v literatuře do češtiny přeložené, se o *capitoliu* zmiňují různí autoři pouze okrajově. Zmínka o něm nechybí v žádné publikaci o Římě, ať už historické, nebo cestopisné, ale úžeji se o něm nezmiňují. Nejvíce informací obsahuje snad jen Encyklopedie antiky z roku 1974, kde se asi na třetině stránky stručně popisuje jeho vzhled, historie a význam. Velkými pomocníky při vyhledávání informací mi byly univerzitní knihovní databáze. V tomto směru bych chtěla poukázat na skutečnost, že v dnešní moderní době jsou tyto materiály mnohem snadněji dostupné a snáz dohledatelné, než tomu bylo před virtualizací těchto zdrojů.

BIBLIOGRAFIE

I. Primární literatura:

A: Monografie

Augustus, Octavianus. *Res Gestae Divi Augusti*. In *O vlastním osudu*. Borecký, Bořivoj ed., 1. vyd. Praha: Odeon, 1973. 359 s.

Livius, Titus. *Dějiny I*. Přel. Pavel Kucharský a Čestmír Vránek. 2. vyd. Praha: Svoboda, 1979. 502 s.

Naso, Publius Ovidius. *Fasti*. Přel. Ivan Bureš. 1. Vyd. Praha: J. Otto, 1942. 363 s.

Suetonius, Gaius Tranquillus. *Životopisy dvanácti císařů*. 3. vyd. Praha: SNKLU, 1966. 368 s.

Vergilius, Publius Maro. *Aeneis*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1970. 428 s.

Vitruvius, Pollio Marcus. *Deset knih o architektuře*. 1. Vyd. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1953. 262 s.

II. Sekundární literatura:

A: Monografie

Beard, Mary; North, John; Price, Simon. *Religions of Rome: Volume 1, A history*. 1. vyd. Cambridge: Cambridge University Press, 1998. 454 s. ISBN 0-521-31682-0.

Hošek, Radislav. *Římské náboženství*. 1 vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986. 113 s.

Chalupa, Aleš. *Římské náboženství a příchod principátu: Změna, nebo kontinuita?* Disertační práce. Brno: Masarykova Univerzita, 2008. 165 s.

Rüpke, Jorg. *Náboženství Římanů*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2007. 344 s. ISBN 978-80-7021-807-5.

Stek, Tesse. *Cult Places and Cultural Change in Republican Italy : A Contextual Approach to Religious Aspects of Rural Society after the Roman Conquest*. 1. Vyd. Amsterdam, NLD: Amsterdam University Press, 2010. [online], [citováno 2012-11-02]. URL: <<http://site.ebrary.com/lib/natl/Doc?id=10397482>>.

Zamarovský, Vojtěch. *Dějiny psané Římem*. 4. přep. vyd. Bratislava: PERFEKT, 2005. 267 s. ISBN 80-8046-297-6.

B: Články ve sbornících , seriálových publikacích a na internetu:

Arosio, Valentina; Bruno, Letizia et all. „*Ricerca sui templi di Roma e di Ostia*“. *Liceo Cavour*. [online], [citováno 2012-10-02]. URL:<http://www.lcavour.gov.it/doc_liceo/documenti/ricerche_studenti/TEMPLI_DI_ROMA_ED_OSTIA_ANTICA.pdf>.

Bakker, Jan Theo. „*Topographical dictionary – Capitulum*“. *Ostia Antica*. [online], 2003-07-15 [citováno 2012-09-09]. URL:<<http://www.ostia-antica.org/regio1/forum/capitol.htm>>.

Frothingham, A. L. „*Discovery of the Capitulum and Forum of Verona*“. In *American Journal of Archaeology*, Vol. 18, No. 2. Archaeological Institute of America, 1914. s. 129-145 1914. [online], [citováno 2012-08-13]. URL:<<http://www.jstor.org/stable/497400>>.

Galán, M. Bendala. „*Capitolia Hispaniarum*“. In *Anas – 213*. Museo de Arte Romano, 1989 – 1990. s. 11 – 36. [online], [citováno 2012-05-05].

URL:<http://museoarteromano.mcu.es/pdf/ANAS_2-3_1989_1990_CapitoliaHispaniarum.pdf>.

Gracco, Tiberio. „*Temples of Pompeii*“. *Pompeii ruins: guide to the ancient city*. [online], 2012-01-01 [citováno 2012-11-08]. URL:<<http://www.pompeionline.net/pompeii/temples.htm>>.

Greco, Giovanna. „*La definizione degli spazi pubblici a Cuma tra Greci e Sanniti*“. In *Bollettino di Archeologia Online*. Roma, 2008. [online], [citováno 2012-09-10]. URL:<http://151.12.58.75/archeologia/bao_document/articoli/4_Greco_paper.pdf>.

Hunter, Devyn. „*Provincial Identity in a Roman World: Thugga*“. Georgetown University, 2011. [online], [citováno 2012-09-08]. URL:<<http://vexillumjournal.org/vexillumjournal/index.php/Vexillum/article/view/52/29>>.

Machar, Jan Svatopluk. „*Řím*“. *Česká čítanka*. [online], [citováno 2012-09-03]. URL:<<http://texty.citanka.cz/machar/rim1-9.html>>.

Merighi, Patrick. „*Tempio capitolino*“. *Brescia in Vetrina*. [online], [citováno 2012-08-29]. URL: <<http://www.bresciainvetrina.it/bresciaarte/tempiocapitolino.htm>>.

Morton, Thomas J. „*Moving off of the Grid: Timgad's Urbanism in the Late Second Century*“. In *A Selection of recent scholarly work*. [online], [citováno 2012-08-13]. URL:<http://herbergerinstitute.asu.edu/directory/pics/morton_thomas/morton_thomas_portfolio.pdf>.

Pasquali, Maria Iride. „*La Via Appia e il "Capitolium" di Terracina*“. *Terracina Rialzati*. [online], 2010-03-07 [citováno 2012-09-16]. URL:<<http://terracinaforum.com/terracinarialzati/archives/2609>>.

Ryberg, Inez Scott. „*Was the Capitoline Triad Etruscan or Italic*“. In *The American Journal of Philology*, Vol. 52, No. 2. The Johns Hopkins University Press, 1931. s. 145-156 [online], [citováno 2012-08-26]. URL:<<http://www.jstor.org/stable/290109>>.

Taylor, Rabun. „*Temples and Terracottas at Cosa*“. In *American Journal of Archaeology*. Vol. 106, No. 1. Archaeological Institute of America, 2002. s. 59-83. [online], [citováno 2012-10-09]. URL: <<http://www.jstor.org/stable/507189>>.

Van Andringa, William. „*Religions and the Integration of Cities in the Empire in the Second Century AD: The Creation of a Common Religious Language*“. In *A Companion to Roman Religion*. ed. Jörg Rüpke. 1. Vyd. Blackwell Publishing Ltd, 2007. [online], [citováno 2011-12-10]. URL:<<http://historiantigua.cl/wp-content/uploads/2011/10/cecilia-companion.pdf>>.

„*Ancient Capitol*“. *Musei Capitolini*. [online], 2006-01-01 [citováno 2012-10-25]. URL: <http://en.museicapitolini.org/sede/campidoglio_antico>.

„*Capitolium di Aquino*“. *Aquino: Storia Citta Comune*. [online], [citováno 2012-09-09]. URL: <<http://www.aquinosindaco.it/aquinatoromana/capitolium.html>>.

„*Cupolas of Capitalism: State Capitol Building Histories*“. *Cupola*. [online], 2008-2010 [citováno 2012-11-04]. URL: <<http://www.cupola.com/html/bldgstru/statecap/cap01.htm>>.

„*Dědictví římského impéria*“. *Internetový časopis oko*. [online], [citováno 2012-11-20]. URL:<<http://oko.yin.cz/20/dedictvi-rimskeho-imperia/>>.

Encyklopedie antiky. ed. Ludvík Svoboda. 2. vyd. Praha: Academia, 1974.741 s.

„*History of Capitol Hill*“. *Architect of the Capitol*. [online], [citováno 2012-11-03]. URL:<<http://aoc.gov/facts/capitol-hill>>.

„*History of the U.S. Capitol Building*“. *Architect of the Capitol*. [online], [citováno 2012-11-03]. URL: <<http://aoc.gov/history/us-capitol-building>>.

„*The Temple of Capitoline Jupiter*“. *Musei Capitolini*. [online], 2006-01-01 [citováno 2012-10-25]. URL:<http://en.museicapitolini.org/sede/campidoglio_antico/tempio_di_giove_capitolino#c>.

„*Origins*“. *Musei Capitolini*. [online], 2006-01-01 [citováno 2012-10-25]. URL:<http://en.museicapitolini.org/sede/campidoglio_antico/le_origini#c>.

Zdroje obrázků

Zdroje obrázků jsou uváděny v poznámkách.

Příloha číslo 1. Mapa římské Itálie

[online], URL:<<http://mappery.com/maps/Roman-Italy-Map.jpg>>.

Příloha číslo 2. Mapa římských provincií

[online], URL:<http://www.armenian-history.com/Nyuter/HISTORY/ArmeniaBC/Roman_Empire_map.png>.

Všechny obrázky byly staženy 2012-11-05

